

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“BÜDCƏDƏNKƏNAR VƏ MƏQSƏDLİ BÜDCƏ FONDLARININ İDARƏ
EDİLMƏSİNDƏ SƏMƏRƏLİLİYİN YÜKSƏLDİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Dadaşova Səbinə Rasim

BAKİ - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ _____ ” _____ **2022__-ci il**

“BÜDCƏDƏNKƏNAR VƏ MƏQSƏDLİ BÜDCƏ FONDLARININ İDARƏ
EDİLMƏSİNDƏ SƏMƏRƏLİLİYİN YÜKSƏLDİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403- Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə menecmenti

Qrup: 646

Magistrant:
Dadaşova Səbinə Rasim qızı
_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.e.n., dos. Məhərrəmov Ramiz Bulut oğlu
_____ **imza**

Program rəhbəri:
i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu
_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu
_____ **imza**

BAKI – 2022

Elm andı

Mən, Dadaşova Səbinə Rasim qızı and içirəm ki, “Büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsində səmərəliliyin yüksəldilməsi istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

BÜDCƏDƏNKƏNAR VƏ MƏQSƏDLİ BÜDCƏ FONDLARININ İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ SƏMƏRƏLİLİYİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Tədqiqatın aktualığı onunla əsaslandırılır ki, Azərbaycan Respublikasının qanunverici orqanının strukturunda büdcə və büdcədənəknar fondların mövcudluğunun parametrlərini müəyyən etmək məqsədi ilə aydınlaşdırmaq kontekstində büdcə sisteminin optimal modelini axtarmağa xidmət edir.

Tədqiqatın məqsədi: Dissertasiya işinin əsas məqsədi büdcədənəknar və məqsədli fondların idarə edilməsində problemlərin tədqiqidir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Dissertasiya işində həm ümumi elmi analiz metodlarından, həm də məntiqi təhlil və ekspert qiymətləndirmə metodlarından, iqtisadi və statistik metoddan, müqayisə metodlarından, sistematik analiz metodundan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin informasiya bazasını yerli və xarici tədqiqatçıların elmi əsərləri, məqalələr, tədqiqat işləri, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun, Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Dövlət Vergi Xidmətinin statistik nəticələri və internet resursları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın həyata keçirilməsinə nəzəri-metodoloji çatışmazlıqlar, yetərli informasiya bazasının olmamağı, COVID-19 pandemiyasından yaranan məhdudiyyətlər və s. təsir etmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqat işinin elmi yeniliyi büdcədənəknar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsinə sistemli yanaşmanın işlənilib hazırlanmasından, xüsusən də bu fondların idarə edilməsinin məzmununun aydınlaşdırılmasından, idarəetmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi meyarlarının və parametrlərinin əsaslandırılmasından ibarətdir. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, dissertasiyada işlənmiş normativ-hüquqi aktlara dair nəzəri müddəalar, tövsiyələr, metodlar, təkliflər dövlət maliyyə tənzimlənməsi aləti kimi büdcədənəknar və məqsədli büdcə fondlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmişdir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Dövlət orqanları tərəfindən büdcədənəknar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsinin təşkilati-hüquqi və metodoloji əsaslarını aydınlaşdırarkən istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: büdcədənəknar fondlar, məqsədli büdcə fondları, idarəetmə, fondların səmərəliliyi, səmərəliliyin qiymətləndirilməsi

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF EXTRA-BUDGETARY AND TARGETED BUDGET FUNDS MANAGEMENT

SUMMARY

The actuality of the subject: The relevance of the study is based on the fact that the structure of the legislative body of the Republic of Azerbaijan serves to search for the optimal model of the budget system in the context of clarifying in order to determine the parameters of budget, extra-budgetary funds.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the dissertation is to study the problems in the management of extra-budgetary and trust funds.

Used research methods: Both general scientific analysis methods, logical analysis and expert evaluation methods, economic and statistical methods, comparison methods, and systematic analysis method were used in the dissertation work.

The information base of the research: The database of the dissertation consists of scientific works, articles, statistical results of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, the State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan, the State Social Protection Fund, internet resources.

Restrictions of research: Theoretical, methodological shortcomings in the implementation of the research, lack of sufficient information base, limitations arising from the COVID-19 pandemic, affected.

The novelty and practical results of investigation: The scientific novelty of the research consists in developing a systematic approach to management of extra-budgetary, targeted budget funds, in particular, clarifying the content of management of these funds, substantiating the criteria and parameters for evaluating management effectiveness.

Scientific-practical significance of results: The practical significance of the research is that the theoretical provisions on normative-legal acts, etc. developed in the dissertation.

Keywords: extra-budgetary funds, targeted budget funds, management, fund efficiency, efficiency assessment

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
ARDNF	Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu
BTC	Bakı-Tibilisi-Ceyhan
BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
DSMF	Dövlət Sosial Müdafiə Fondu
GFSM	Government Finance Statistics-Dövlət Maliyyə Statistika Təlimatı
İƏT	İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı
QSC	Qapalı Səhmdar Cəmiyyət
SOCAR	Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. BÜDCƏDƏNKƏNAR VƏ MƏQSƏDLİ BÜDCƏ FONDLARININ SƏMƏRƏLİ İDARƏ OLUNMASININ METODOLOJİ ƏSASLARI.....	11
1.1. Büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondlarının yaradılmasının və istifadəsinin nəzəri əsasları.....	11
1.2. Büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi üsulları.....	20
II FƏSİL. BÜDCƏDƏNKƏNAR VƏ MƏQSƏDLİ BÜDCƏ FONDLARININ İDARƏ EDİLMƏSİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN TƏHLİLİ.....	31
2.1. Büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondlarının formalaşmasının və istifadəsinin normativ-hüquqi əsasları.....	31
2.2. Büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondlarının vəsaitlərinin formalaşması mənbələri və vəsaitlərdən istifadənin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi.....	40
III FƏSİL. BÜDCƏDƏNKƏNAR VƏ MƏQSƏDLİ BÜDCƏ FONDLARININ İDARƏ EDİLMƏSİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ.....	56
3.1. Azərbaycanda büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondlarının idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi.....	56
3.2. İnvestisiya layihələrinin həyata keçirilməsi məqsədilə büdcədənkənar fondların vəsaitlərindən səmərəli idarə edilməsi istiqamətləri.....	63
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	72
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	75
Cədvəllərin siyahısı.....	80
Şəkillərin siyahısı.....	80
Qrafiklərin siyahısı.....	80
Sxemlərin siyahısı.....	81

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Bildiyimiz kimi, dövlətin maliyyə imkanlarının genişləndirilməsi yalnız cəmiyyətdə gedən sosial-iqtisadi proseslərə təsir göstərməklə ölkənin maliyyə resurslarından fəal və səriştəli istifadə etməklə mümkündür. Ölkənin maliyyə resurslarının əsas mərkəzləşdirilmiş mənbəyi dövlət büdcəsidir. Büdcə vəsaitləri sayəsində dövlətin əsas funksiyaları həyata keçirilir, istehsalın təmin edilməsində, əhalinin sosial müdafiəsində, qeyri-sabitlik və böhran hallarının aradan qaldırılmasında dövlət iqtisadiyyatının qarşısında duran problemlərin həllinə təsir edə bilər. Bu vəzifələri həyata keçirmək üçün əhəmiyyətli maliyyə resursları tələb olunur. Hazırkı iqtisadi şəraitdə bazar iqtisadiyyatının əsas vəzifəsi təkcə davamlı iqtisadi artım deyil, həmçinin sosial-iqtisadi problemlərin formalaşdırılması və həllini nəzərdə tutan uzunmüddətli davamlı inkişafa nail olmaqdır. Bu problemlərin vaxtında və məqsədli həlli üçün bir çox dövlətlər büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondları yaradır.

Büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondlarının yaradılmasında əsas məqsəd mümkün qədər çox vəsait cəlb etmək və onları sosial-iqtisadi məsələlərin həllinə yönəltməkdir. Büdcədənkənar və məqsədli büdcə vəsaitləri dövlət maliyyə sisteminin mühüm tərkib hissəsidir. Dövlət və yerli səviyyədə büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondları yaradıla bilər. Büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondları xüsusi fond növüdür və bu fondların formalaşdırılması və istifadəsi qanunla tənzimlənir. Məqsədli büdcə fondları ölkədə bir çox təsisatların büdcələrində mövcuddur, orta və uzunmüddətli xarakterli müxtəlif sosial-iqtisadi proqramların həyata keçirilməsi üçün maliyyə əsasını təşkil edir. Məsələn, yol təsərrüfatı, ətraf mühitin mühafizəsi, kiçik biznesə dəstək və s. sahəsində məsələlərin həllinə yönəldirilə bilər. Məqsədli büdcə fondlarının istifadəsi konkret xərc istiqamətlərini müəyyən etməklə bəzi vergilərin tutulmasının iqtisadi mənasını qorumağa, o cümlədən yuxarı büdcələrdən alınan subvensiyaların və yol təsərrüfatının maliyyələşdirilməsinə və digər məqsədlərə ayrılan digər oxşar gəlir növlərinin xərclənməsinin məqsədli istiqamətlərinə yönləndirməyə imkan verir.

Tədqiqatın aktuallığı onunla əsaslandırılır ki, Azərbaycan Respublikasının qanunverici orqanının strukturunda büdcə və büdcədənəkar fondların mövcudluğunun parametrlərini müəyyən etmək məqsədi ilə aydınlaşdırmaq kontekstində büdcə sisteminin optimal modelini axtarmağa xidmət edir. Bu baxımdan maliyyə sisteminin mühüm həlqələrindən biri kimi büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının formalaşması və fəaliyyət göstərməsi problemləri xüsusilə aktualdır və bu, seçilmiş mövzunun aktuallığını müəyyən edir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Azərbaycanda büdcədənəkar və məqsədli fondların formalaşması və bu sahədə fondların idarə edilməsi və qanunvericilik bazasının yaradılması problemlərini öyrənən müasir alimlərdən Həsənli M.X., Novruzov N.A., Məmmədov S.M., Ələkbərov Ə.Ə., Hüseynov X.Ə., Kəlbəyev Y.A., İbrahimov E.Ə., Bədəlov Ş.Ş., Xankişiyev B.A., Məhərrəmov R.B. və başqalarının xidmətləri danılmazdır. Büdcədənəkar və məqsədli fondların formalaşması və idarə edilməsinin probleminin nəzəri tədqiqatın zəruriliyi, onun iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində xüsusi əhəmiyyəti dissertasiya işinin mövzusunun seçilməsinə səbəb olmuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işinin əsas məqsədi büdcədənəkar və məqsədli fondların idarə edilməsində problemlərin tədqiqatıdır. Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr qoyulmuş və öyrənilmişdir:

- Büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının yaradılmasının nəzəri əsasları və zəruriliyi;
- Büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsinin səmərəliliyi;
- Azərbaycanda büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
- İntestisiya layihələrinin həyata keçirilməsi məqsədilə büdcədənəkar fondların vəsaitlərindən səmərəli idarə edilməsinin öyrənilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqat işinin obyektı ölkədə fəaliyyətdə olan büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondları, predmeti isə bu fondların səmərəli idarə edilməsində problemlərin öyrənilməsidir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiyada qoyulmuş problem araşdırılarkən ümumi elmi analiz, eləcə də sistemətik analiz metodlarından, məntiqi təhlil və ekspert qiymətləndirmə metodlarından, iqtisadi və statistik metoddan, müqayisə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin informasiya bazasını yerli və xarici tədqiqatçıların elmi əsərləri, məqalələr, tədqiqat işləri, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun, Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Dövlət Vergi Xidmətinin statistik nəticələri, Hesablama Palatasının rəyləri və internet resursları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın həyata keçirilməsinə nəzəri-metodoloji çatışmazlıqlar, yetərli informasiya bazasının olmamağı, COVID-19 pandemiyasından yaranan məhdudiyyətlər və s. təsir etmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqat işinin elmi yeniliyi büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsinə sistemli yanaşmanın işlənilib hazırlanmasından, xüsusən də bu fondların idarə edilməsinin məzmununun aydınlaşdırılmasından, idarəetmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi meyarlarının və parametrlərinin əsaslandırılmasından ibarətdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, dissertasiyada işlənmiş normativ-hüquqi aktlara dair nəzəri müddəalar, tövsiyələr, metodlar, təkliflər dövlət maliyyə tənzimlənməsi aləti kimi büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmişdir. Dövlət orqanları tərəfindən büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsinin təşkilati-hüquqi və metodoloji əsaslarını aydınlaşdırarkən istifadə edilə bilər.

I FƏSİL. BÜDCƏDƏNKƏNAR VƏ MƏQSƏDLİ BÜDCƏ FONDLARININ SƏMƏRƏLİ İDARƏ OLUNMASININ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondlarının yaradılmasının və istifadəsinin nəzəri əsasları

Dəyişən və inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatlarının siyasəti araşdırıldıqda, iqtisadi inkişaf və artımın həyata keçirilməsində istifadə olunan vasitələrdən biri olan büdcə, ölkənin iqtisadi siyasətinin struktur aləti kimi görünür. İqtisadi alət kimi qəbul edilən büdcə anlayışının tərifində müxtəlif ifadələr var.

Büdcə, icra və qanunverici orqanların rollarına yer verərək dövlətin təxmin edilən gəlir və xərcləri arasındakı tarazlığı göstərən maliyyə sənədidir. Büdcə siyasəti müəyyən iqtisadi hədəflərə nail olmaq üçün büdcə xərclərinin və gəlirlərinin, məbləğinin və tərkibinin tənzimlənməsidir. Büdcə siyasəti ilə iqtisadi artımı və inkişafı həyata keçirmək arzu edilir. Bu kontekstdə hökumətlər büdcədənkənar vəsaitlər tətbiq etməklə iqtisadi sabitliyi qoruyub saxlamağı hədəfləyirlər. Bir fond, müəyyən bir məqsədin həyata keçirilməsi üçün ayrılan və lazım olduqda istifadə etmək üçün müəyyən bir hesaba yığıla və xərclənə bilən pul olaraq təyin edilə bilər (Mehmet Ç.G., İsa B. 2017: s.186).

Fondların ümumi xüsusiyyətlərinə nəzər salsaq görərik ki, müəyyən bir məqsəd üçündür, dövlət xərcləri ilə bağlı büdcə prinsiplərinə tabe deyillər, xüsusi qanunlar və qərarlarla təsbit edirlər, mənbələri mütləq müəyyən edilir, istifadəsi asandır, ümumiyyətlə təkrar emal edilə bilər və onlar qeyri-kommersiya təşkilatıdır.

Fondlar büdcəyə daxil olan tətbiqlərdən başqa, müəyyən bir məqsədə çatmaq üçün də istifadə edilə bilər. Ona görə də vəsaitin göstərilən qaydalardan kənara çıxmasının arxasında müxtəlif səbəblər dayanır. Bu səbəblər sırasında qəbul edilən qərarların operativ şəkildə həyata keçirilməsi və ölkənin büdcə vəsaitlərinin yetərli olmadığı hallarda əlavə vəsaitlərin yaradılması arzu edilir. Bu çərçivədə, büdcədənkənar fondlar gözlənilməz və fəvqəladə vəziyyətlərdə istifadəyə hazır olan fondlar olaraq mövcuddur (Mehmet Ç.G., İsa B. 2017: s.187).

Büdcədən kənar dövlət fondlarının və məqsədli büdcə fondlarının yaradılmasının zəruriliyi, ilk növbədə, dövlət üçün maliyyə resurslarından daha səmərəli istifadə edilməsi, eləcə də sosial siyasətin uğurla həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır. Cəmiyyətin məqsədi ehtiyacı olan vətəndaşlara kömək etmək, infrastruktur layihələri həyata keçirməkdir. Bu baxımdan məqsədli maliyyə resurslarına, onların dövlət və ərazi səviyyəsində cəmlənməsinin məqsədə uyğunluğuna real ehtiyac var. Bunun üçün dövlət və yerli səviyyədə büdcədən kənar fondlar yaradılır.

Büdcədən kənar fondlar milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsi və konkret sosial və iqtisadi məqsədlər üçün istifadə formasıdır. Ümumiyyətlə, həm dövlət büdcəsinin, həm də büdcədən kənar fondların mənbəyini ÜDM, ilk növbədə milli gəlir təşkil edir. Büdcədən kənar fondlar mərkəzi və ya yerli hakimiyyət orqanlarının sərəncamındadır.

Büdcədən kənar fondlar istehsal prosesinin inkişafına aşağıdakı kimi təsir göstərə bilər:

- sərbəst vəsaitlərin dövlət istiqrazlarına yatırılması, bununla da müəssisələrin lazımi maliyyə resursları ilə təmin edilməsi;
- sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına təsir göstərmək;
- büdcədən kənar fondlar həm investor, həm də maliyyə bazarının iştirakçısı kimi çıxış edə bilər.

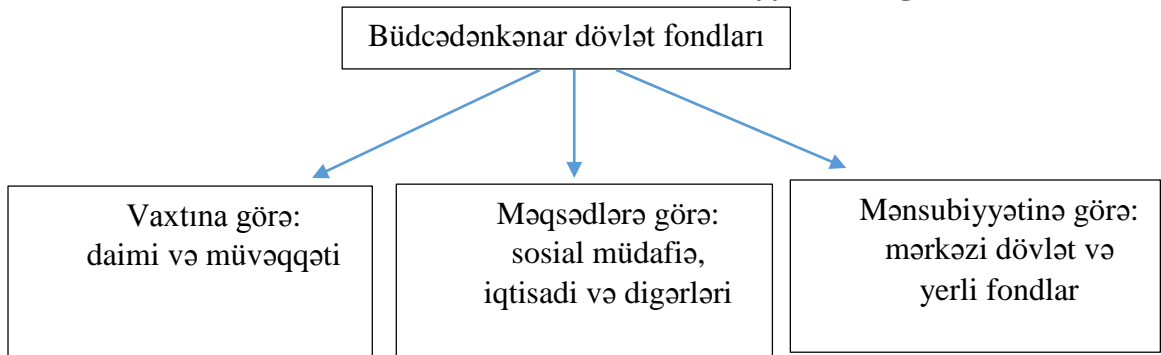
Maliyyə resurslarının məhdud olması dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsi üçün müxtəlif məqsədlər üçün fondların yaradılmasını və istifadəsini zəruri edir. Xarici ölkələrdə dövlət xərclərinin büdcədən kənar sosial fondlar hesabına maliyyələşdirilməsi praktikası geniş yayılmışdır (Novruzov N.A., Hüseynov H.A. 2007: s.242). Büdcədən kənar dövlət fondları təbii ehtiyatlar (neft, qaz və s.) ilə bağlı hər hansı büdcədən kənar dövlət fondlarına və ya sosial, investisiya və s. gəlirlərin yığılması ilə əlaqədar büdcə sistemində daxil edilmir. Büdcədən kənar dövlət fondları dövlət və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının sərəncamında olur və konkret məqsəd daşıyır. Büdcədən kənar dövlət fondları dövlətə məxsusdur. Büdcədən kənar fondlar iqtisadi kateqoriya kimi maliyyələşdirilməsi dövlət büdcəsindən kənara

çıxan və müəyyən dövlət vəzifələrini həll etmək üçün müəyyən edilən vəsaitlərin bölüşdürülməsi və istifadəsi ilə bağlı münasibətlər kimi müəyyən edilir. Büdcədənkənar fondlar sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərinə görə dövlətin milli gəlirinin müəyyən hissəsinin yenidən bölüşdürülməsi və sosial-iqtisadi məqsədlər üçün istifadəsinin əsaslarından və üsullarından biridir. Maddi məzmununa görə büdcədənkənar fondlar ciddi istifadə üçün dövlət orqanlarının sərəncamında və idarəetməsində olan maliyyə vəsaitlərinin məcmusudur. Büdcədənkənar fondların yaradılması qaydası ayrıca maliyyə hüquqları ilə tənzimlənir (Novruzov N.A., İbrahimov E.Ə. 2012: s.356). Aşağıdakı vacib vəzifələri həll etmək üçün büdcədənkənar fondlar yaradılır:

- iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və onun prioritet sahələrinə əlavə vəsaitlərin yönəldilməsi;
- əhalinin sosial təbəqəsi üçün xidmətlərin sferasının genişləndirilməsi.

Büdcədənkənar dövlət fondlarının yaradılmasına ehtiyac aşağıdakı kimidir - dövlət büdcədənkənar fondlarının yaradılması, ilk növbədə, maliyyə resurslarından daha səmərəli istifadə etmək, habelə sosial tədbirlərin uğurla həyata keçirilməsi üçün lazımdır. Büdcədənkənar fondlar müxtəlif xüsusiyyətlərə görə aşağıdakı kimi təsnif edilir:

Sxem 1: Büdcədənkənar fondların müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə təsnifi

Mənbə: Novruzov N.A., İbrahimov E.Ə. 2012: s.356. məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Müvəqqəti büdcədənkənar fondlar yaradıldığı məqsədi icra etdikdən sonra fəaliyyətini dayandıran fondlardır. Daimi büdcədənkənar fondlar isə daim fəaliyyətdə olan fondlardır. Mərkəzi dövlət büdcədənkənar fondları mərkəzi

hakimiyyət orqanlarının ixtiyarında olur. Yerli büdcədənənar fondlar isə bir sıra tədbirləri həyata keçirmək məqsədilə yaradılmış fondlardır.

Büdcədənənar dövlət fondlarının sosial təyinatı və ciddi məqsədi var. Məqsədindən asılı olaraq büdcədənənar dövlət fondları iki qrupa bölünür: məqsədli sosial fondlar və məqsədli iqtisadi fondlar. Büdcədənənar fondlar yaratmaqla iqtisadi və sosial çətinliklər aradan qaldırılır.

Büdcədənənar fondlar əvvəlcə ABŞ-da yaradıldı, sonra bütün ölkələrə yayılmağa başladı. Büdcədənənar fondlar dövlətə müxtəlif mənbələrdən maliyyə vəsaiti toplamağa və bu vəsaitlərdən sosial-iqtisadi problemlərin həllinə sərf etməyə imkan verir.

“Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda büdcədənənar dövlət fondları qanunla müəyyən edilmiş qaydada qanunla yaradılmış və dövlətdən kənar müstəqil büdcəyə malik olan xüsusi təyinatlı dövlət maliyyə fondları kimi müəyyən edilmişdir. Başqa sözlə, büdcədənənar dövlət fondları vətəndaşların konstitusiyaya hüquqlarını təmin etmək, müəyyən iqtisadi və sosial ehtiyacları ödəmək məqsədi ilə dövlət büdcəsindən və Azərbaycan Respublikası subyektlərinin büdcələrindən kənar yaradılan fondlardır. Bu fondlar bir növ sosial, iqtisadi, kredit, sənaye və s. problemləri həll etmək üçün yaradılmış fondlardır. Ona görə də büdcədənənar fondlarda toplanan vəsaitlər məqsədə uyğundur. Bu vəsaitlər dövlət büdcəsi ilə müqayisədə muxtar xarakter daşıyır və əvvəldə qeyd edildiyi kimi, müəyyən tədbirlərin həyata keçirilməsinə xidmət edir. Lakin büdcədənənar fondların müstəqil formalaşdırılması zəruri hallarda onların dövlət büdcəsində cəmləşməsinə mane olmur (Cihan B., Süleymanov E.B. 2013: s.169).

Büdcədənənar fondlar dövlət maliyyəsinin həlqələrindən biridir. Fondlar müəyyən ictimai ehtiyacların maliyyələşdirilməsi üçün dövlət tərəfindən cəlb edilən maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsi və istifadəsi formasıdır və əməliyyat müstəqilliyi əsasında hərtərəfli xərclənir (Həsənlı M.X. və başqaları. 2006: s.35).

Büdcədən kənar fondlar üçün bu vəsaitlərin vəsaitlərinin miqdarını dəqiq proqnozlaşdırmaq və bu maliyyə mənbələrinin məqsədli istifadəsinə nəzarət etməyə imkan verən gəlir mənbələrinin dəqiq tərifi vacibdir. Büdcədən kənar fondlar dünyanın bütün inkişaf etmiş ölkələrinin dövlət maliyyə sistemində vacib bir elementdir. Büdcədən kənar fondlar maliyyə sisteminin kifayət qədər dinamik elementidir. Dövlət büdcəsindən fərqli olaraq onlar müvafiq dövlət hakimiyyəti orqanlarının sərəncamındadır. Ona görə də büdcə ilə müqayisədə büdcədən kənar fondlar arasında yenidən bölgü və onlardan istifadə daha tez həyata keçirilir. Bundan əlavə, büdcədən kənar fondlar konkret məqsədlər üçün yaradılır. Beləliklə, büdcədən kənar fondların yaradılmasına ehtiyac cəmiyyətin varlığının və inkişafının obyektiv qanunlarından irəli gəlir. Bu, ilk növbədə büdcədə nəzərdə tutulmayan daha vacib vəzifələri həll etmək üçün maliyyə mənbələrinin yenidən bölüşdürülməsi zərurətindən irəli gəlir. Maliyyə sisteminin ayrılmaz hissəsi kimi büdcədən kənar fondlar bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir (Керимли Н.И. 2016: s.130):

- büdcədən kənar fondlar planlaşdırılır və konkret məqsədli istiqamətə malikdir;
- vəsaitlər büdcədən kənar dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir;
- hüquqi və fiziki şəxslərin icbari ödənişləri hesabına formalaşır;
- fondlara sığorta haqları və onların ödənilməsindən yaranan münasibətlər ödənişli xarakter daşıyır, yığım dərəcələri dövlət tərəfindən müəyyən edilir və məcburi xarakter daşıyır;
- fondun vəsaiti dövlət mülkiyyətindədir, başqa büdcələrə, habelə digər fondlara daxil edilmir və qanunla birbaşa nəzərdə tutulmayan məqsədlər üçün götürülə bilməz;
- vəsaitlərin xərclənməsi hökumətin və ya xüsusi səlahiyyətli orqanın (fond şurasının) tələbi ilə həyata keçirilir.

Maliyyə resurslarının mərkəzləşdirilməsinin üstünlükləri var. Əsas üstünlük ayrı-ayrı ərazilər, sənayelər və ya sahələrarası komplekslər daxilində milli problemlərin həlli üçün əhəmiyyətli maliyyə resurslarını səfərbər etmək imkanındır. Bununla yanaşı, maliyyə mənbələrinin bu cür mərkəzləşdirilməsinin bir

çatışmazlığı da var: onlardan bütün iqtisadi sistem miqyasında və ayrı -ayrı maliyyələşdirmə obyektlərində səmərəsiz istifadə.

Büdcədən kənar fondların yaradılması dövlətin öz maliyyə resurslarından daha səmərəli istifadə etməsi üçün zəruridir. Büdcədən kənar sosial fondların spesifikliyi onlara gəlir mənbələrinin dəqiq təyin edilməsi və bir qayda olaraq, vəsaitlərinin ciddi şəkildə məqsədyönlü istifadə edilməsidir. Uzunmüddətli inkişaf perspektivində sosial fondların maliyyə sabitliyinə nail olmaq üçün ilk növbədə, dövlətin öhdəlikləri ilə sosial fond sistemi arasındakı fərqi müəyyən etmək lazımdır. Bu sistem sosial istiqamət üzrə yaranan xərcləri qarşılamağa, həmçinin gələcəkdə gözlənilən maliyyə tələbatını ödəmək üçün bir ehtiyat yaratmağa yönəldilməlidir. Bunu aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirmək məqsədmüvafiqdir (Керимли Н.И. 2016: s.130):

1) vətəndaşlara əmək haqqından müəyyən səviyyədən yuxarı ödənilən sosial sığorta haqlarının istifadəsi ilə əlaqədar seçim etmək hüququ verilməsi. Belə ki, vətəndaşlara fərdi hesablarda pensiya kapitalı kimi uçota alınmış məbləğlərin şərti yığım sistemində qalıb sonra pensiyanın sığorta hissəsinin hesablanması və ya real yığım sistemində keçirilməklə istifadə edilməsi, onları maliyyə bazarına çıxarmaq və sonra pensiyanın maliyyələşdirilən hissəsinin formalaşmasına yönəltmək imkanının təmin edilməsi təklif edilir;

2) şərti yığım sistemində könüllü sığortanın tətbiqi. Sığortalılara əlavə könüllü sığorta haqları ödəməklə pensiya kapitalarını artırma imkanı verərək bu prosesi həyata keçirmək məsləhət görülür;

3) sosial sığorta haqlarının normalarının strukturunun təkmilləşdirilməsi. Pensiya sistemində sığorta prinsiplərinin gücləndirilməsi sığorta haqlarının standartları strukturunda sığorta olunanın məsuliyyətinin zaman keçdikcə artırılmasını zəruri edir. Bu məqsədlə sığorta haqqı standartının müəyyən hissəsinin işəgötürəndən işçiyə tədricən köçürülməsi planlaşdırılır;

4) qeyri-dövlət pensiya fondlarının fəaliyyətinin təşkili. Könüllü sosial sığorta əsasında fəaliyyət göstərəcək və pensiyaçılara əlavə pensiya müavinətləri almağa imkan verəcək qeyri-dövlət pensiya fondlarının yaradılması nəzərdə

tutulur. Qısa müddətdə yeni iqtisadi sistemin yaradılmasına səbəb olan və çoxşaxəli iqtisadiyyatın ahəngdar inkişafına səbəb olan ciddi islahatlar nəticəsində bütün sahələrdə konkret proqramlar həyata keçirilib, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün zəruri tədbirlər görülmüşdür.

Məqsədli büdcə fondları dövlət büdcəsi, Naxçıvan Muxtar Respublikası büdcəsi və yerli büdcələr daxilində yaradıla bilər. Bu fondların müstəqil gəlir mənbələri ola bilər. Məqsədli büdcə vəsaitləri üzrə daxilolmalar və xərclər xəzinədarlıq vasitəsilə həyata keçirilir, büdcələrin mədaxil və məxaric hissələrində maliyyə əməliyyatları müvafiq olaraq ayrıca göstərilir. Məqsədli büdcə vəsaitləri təyinatı üzrə istifadə edilməli və başqa məqsədlərə xərclənə bilməz. İlin sonunda məqsədli büdcə vəsaitlərinin hesablarında qalan vəsait gələn ilin gəlirlərinə daxil edilir.

Sənayesi inkişaf etmiş ölkələrdə büdcədənkənar fondlarla yanaşı elmi-tədqiqat fondları, investisiya fondları, kredit fondları, yol fondları, müvafiq yerli fondlar və s. bu kimi fondlar büdcədənkənar olsa da, öz xüsusiyyətlərinə malikdir və “xüsusi fondlar” hesab olunur. Bir sıra ölkələr də xüsusi iqtisadi fondlar, hərbi-siyasi fondlar və dövlətlərarası fondlar yaratmışlar.

Xarici ölkələrin maliyyə sistemində xüsusi fondlar mühüm rol oynayır. Buradakı ödənişlərin miqdarı çox böyükdür. Məsələn, Fransada xüsusi vəsaitlərin həcmi dövlət büdcəsinə yaxınlaşır, Yaponiyada dövlət xərclərinin yarısından çoxu xüsusi fondlar hesabına, Böyük Britaniyada isə üçdə biri maliyyələşdirilir. Məqsədli büdcə fondlarının müstəqil gəlir mənbələri olmadıqda, müvafiq büdcələrdən ayırmalar balansında formalaşdırıldıqda, bu vəsaitlər bu büdcələrin xərc hissəsində əks olunur. İlin sonunda fondların hesablarında qalan istifadə olunmamış vəsaitlər maliyyələşdirmə mənbəyinə qaytarılır (Cihan B., Süleymanov E.B. 2013: s.168).

Məqsədli büdcə fondunu müəyyən edən qanunvericilik onun əsas xüsusiyyətlərini məqsədli büdcə fondunun formalaşdırılması bazası kimi aşağıdakıları müəyyənləşdirir:

- büdcənin bir hissəsi olaraq bir fondun formalaşdırılması;

- fondun təyin olunmuş gəlir hesabına və ya müəyyən gəlir növlərindən və ya digər gəlirlərdən ayrılma qaydasında doldurulması;
- fondun vəsaitindən ayrıca smeta üzrə istifadə edilməsi;
- fondun vəsaitlərindən yalnız məqsədli büdcə fondunun məqsədinə uyğun məqsədlər üçün istifadə edilməsi.

Məqsədli büdcə fondları aşağıdakı fərqli xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur:

- a) fondlar səlahiyyətli orqanlar tərəfindən qəti müəyyən edilmiş məqsədlər üçün yaradılır, sırf təyinatı üzrə istifadə olunur;
- b) etibar olunan fondun hüquqi statusu səlahiyyətli orqan tərəfindən təsdiq edilmiş fond haqqında Əsasnamə ilə müəyyən edilir;
- c) büdcə fondu daxilində fəaliyyət göstərir;
- d) fəaliyyət müddəti fondun yaradıldığı məqsədə nail olmaq vaxtından asılıdır;
- e) milli müdafiə, təhsil, səhiyyə və başqaları kimi bütün cəmiyyətin ehtiyaclarını ödəyən ənənəvi büdcədən fərqli olaraq, məqsədli büdcə vəsaitləri əksər hallarda məhz həmin vəsaitlər hesabına formalaşan vergi ödəyicilərinin ehtiyaclarını ödəmək üçün fəaliyyət göstərir.

Vergi ödəyicisi məqsədli vergi və rüsumları ödəməklə şəxsi mənfəət və ya digər mənfəətlər üçün fəaliyyətində bilavasitə istifadə etdiyi həmin güzəştlərin bərpası şəklində xərclənən vəsaitin əvəzini alır. Bu hal, dövlətin vəsaitlərin yalnız təyinatı üzrə xərclənməsini təmin etmək şərti ilə bu məqsədlər üçün nəzərdə tutulan vergi və rüsumları ödəməklə bu cür məqsədli büdcə vəsaitlərinin formalaşmasına iqtisadi subyektlərin marağının artmasına kömək edir.

Məqsədli büdcə fondlarının formalaşma mənbələrini nəzərdən keçirək. Bunlara xüsusi vergilər, büdcə vəsaitləri, məqsədli dövlət kreditləri, vəsaitlərin qaytarılmalı əsaslarla istifadəsi üzrə faiz ödənişləri, büdcədən kənar fondlar daxildir. Vəsaitlərin formalaşmasının əsas mənbəyi büdcə vəsaitidir. Məqsədli büdcə fondlarının gəlirləri hər hansı ölkənin vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş dərəcələr üzrə büdcənin gəlirlərində ayrıca uçota alınır və məqsədli büdcə

fondları ilə ərazi məqsədli büdcə fondları arasında büdcənin müəyyən etdiyi standartlara uyğun olaraq bölüşdürülür (Ляпцев С.А., Степанова Н.Р. 2014: s.2421).

Məqsədli gəlirlərə münasibətdə büdcənin əldə edilmiş gəlirin ümumi məbləği hesabına formalaşmasında xərclərin ümumi (məcmu) ödənilməsi prinsipi tətbiq edilmir. Məqsədli büdcə fondlarının gəliri bütün digər büdcə fondlarından fərqli olaraq, şəxssizləşdirilmir və əvvəlcədən təyin edilmiş məqsədlərə yönəldilir. Məqsədli büdcə vəsaitlərinin təyinatına uyğun olmayan məqsədlər üçün istifadəsinə icazə verilmir. Məhz buna görə də məqsədli büdcə vəsaitlərinin gəlirləri digər büdcə gəlirlərindən ayrı uçota alınır. Hədəf büdcə fondlarının hər birinin vəsaitlərinin formalaşması və istifadəsi prosesləri ayrı bir smetada əks olunur.

Məsələn, Rusiyada siyasi və iqtisadi transformasiyaların həyata keçirilməsi dövlətin federal quruluşuna adekvat olan keyfiyyətə yeni büdcə sisteminin formalaşdırılmasını və büdcələrarası münasibətlərin əsaslı şəkildə fərqli modelinin işlənilib hazırlanmasını tələb edir. Son bir neçə il ərzində büdcə federalizminin gücləndirilməsi, büdcə intizamının artırılması, maliyyə mənbələrinin bölgüsündə şəffaflıq və sabitlik əsasında müxtəlif səviyyəli büdcələrin maliyyə münasibətlərində əsaslı dəyişikliklər baş vermişdir. Rusiyada büdcələrarası münasibətlər praktikasında büdcələr arasında vəsaitlərin yenidən bölüşdürülməsi mexanizmi Rusiya Federasiyasının büdcə sisteminin bir büdcəsindən Rusiya Federasiyasının büdcə sisteminin digər büdcəsinə köçürülən büdcələrarası transfertlərlə təmsil olunur (Ляпцев С.А., Степанова Н.Р. 2014: s.2422).

Məqsədli büdcə fondları milli iqtisadiyyatın ən prioritet sahələrinin, hökumət proqramlarının və ya konkret bölgələrin məqsədyönlü maliyyələşdirilməsi üçün yaradılmışdır. Məqsədli büdcə vəsaitləri, dövlətin maliyyə, iqtisadi və sosial siyasətinin inkişafında müsbət rol oynaya bilər, çünki sosial əhəmiyyətinə görə ölkə həyatında prioritet əhəmiyyət kəsb edən maliyyə mənbələrini cəmləşdirməyə imkan verir. Subsidiyalar, subvensiyalar və qrantlar kimi verilən büdcələrarası köçürmələr, ölkənin büdcəsi çərçivəsində yaradılan məqsədli fondlarda toplanır.

Məqsədli proqramlar dövlət və təsərrüfat sahələrində sistemli problemlərin səmərəli həllini təmin edən tapşırıqlar, resurslar və icra müddətləri ilə bağlı elmi-tədqiqat, təcrübə-konstruktor, istehsalat, sosial-iqtisadi, təşkilati-təsərrüfat və digər tədbirlərin məcmusudur. Fondlara proqram çərçivəsində konkret problemlərin həllinə yönəlmiş bir neçə alt proqram daxil ola bilər. Maliyyələşdirmə proqramının alt proqrama bölünməsi həll olunan vəzifələrin miqyası və mürəkkəbliyi, habelə onların həllinin rəşional təşkilinin zəruriliyi ilə əlaqədardır.

1.2. Bütçədənkənar və məqsədli bütçə fonrlarının idarə edilməsinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi üsulları

İqtisadi inkişafın innovativ tipinə keçid kontekstində bütçənin idarə edilməsi ilə bağılı proseslərin dərinədən dərk edilməsi və yenidən nəzərdən keçirilməsi zəruridir. Bu ondan irəli gəlir ki, bütçə iqtisadi tənziqləmənin ən mühüm vasitəsi olmaqla iqtisadiyyatın strukturunun, sosial sferanın və ərazi proporsiyalarının inkişafına təsir göstərir, bununla da cəmiyyətin inkişaf tempini sürətləndirir. Eyni zamanda, bütçə sisteminin bütün səviyyələrində bütçənin idarə edilməsinin səmərəliliyinə tələblər artır. Son illərdə nəzəriyyə və təcrübədə dövlət orqanlarının bütçə idarəçiliyinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə kifayət qədər diqqət yetirilir. Eyni zamanda, yerli bütçənin idarə edilməsinin səmərəliliyi problemlərinin inkişafına hələ də tədqiqatçılar və təcrübəçilər tərəfindən lazımi diqqət yetirilməyib. Bu, qismən yerli özünüidarəetmə orqanlarının bütçəsinin idarə edilməsinin xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsinin mürəkkəbliyi ilə əlaqədardır və bu vəziyyət xeyli dərəcədə yerli bütçənin idarə edilməsinin səmərəliliyini ölçə və əks etdirə bilən konkret göstəricilərin müəyyən edilməsində çətinliklərlə izah oluna bilər. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının bütçə idarə səmərəliliyinin göstəricilərinin mövcud siyahısı bu gün yerli bütçənin idarə səmərəliliyini xarakterizə edə bilən bir sistemin tələblərinə cavab vermir. Bu onunla əlaqədardır ki, hər bir rayonun dövlət orqanları yerli bütçənin idarə edilməsinin səmərəliliyinin müəyyən aspektlərini dolayısı ilə xarakterizə edən göstəricilər hazırlayır və həyata keçirirlər (Сафронова Е.С. 2020: s.14).

Büdcənin idarə edilməsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi sisteminin inkişafında əhəmiyyətli maneə yerli büdcənin idarə edilməsinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaq üçün vahid yanaşmanın olmaması, habelə “büdcədə səmərəlilik” anlayışının müəyyənləşdirilməsidir. Odur ki, bu anlayışı aydınlaşdırmaq üçün tədqiqat çərçivəsində bəzi tərifləri nəzəri cəhətdən dərk etmək zəruri görünür. Bunun üçün ilk növbədə “büdcənin idarə edilməsinin səmərəliliyi” konsepsiyasının məzmunu ilə bağlı məsələlərin nəzərdən keçirilməsi məqsədəuyğundur. Bu konsepsiyanın əsaslandırılmasında, sərhədlərinin müəyyən edilməsində və “büdcənin idarə edilməsinin keyfiyyəti”, “büdcələrin maliyyə dayanıqlılığı”, “büdcənin idarə edilməsinin səmərəliliyi” anlayışlarından ayrılmasında əsas məqam ondan ibarətdir ki, büdcənin idarə edilməsinin səmərəliliyi, o cümlədən yerli idarəetmənin səmərəliliyi daha böyükdür (Кокинз Г. 2007).

Bu baxımdan, tədqiqatın məqsədləri üçün büdcənin idarə edilməsinin səmərəliliyi konsepsiyasının məzmununu aydınlaşdırmaq üçün induksiya metodunun tətbiqi yolu ilə konsepsiyanın tərkib hissələrini nəzərdən keçirmək lazımdır. İlk növbədə, səmərəlilik anlayışını, onun fərqli xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirmək məqsədəuyğun görünür. Praktiki aspektlərin dərin və hərtərəfli nəzərdən keçirilməsi belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, ümumi mənada səmərəliliyin məzmununu müəyyən etməyə, eləcə də onun müasir təsnifatlarına geniş çeşidli yanaşmalar mövcuddur. Səmərəlilik haqqında nəzəri fikirlərin təhlilinin nəticəsi cədvəl 1-də təqdim olunur.

Cədvəl 1: Səmərəlilik anlayışının müasir təsnifatları

Səmərəliliyin növləri	Anlayış
Texniki	Aralıq birbaşa nəticənin (ictimai əmtəənin və ya xidmətin) dəyərinin və onun istehsalına sərf olunan resursların nisbəti
İstehsal	Səmərəlilik o zaman əldə edilir ki, verilən nəticə minimal xərclərlə əldə edilir.
İqtisadi	Müəyyən keyfiyyətdə ictimai malların (göstərilən xidmətlərin) həcmnin və onların təmin edilməsi və ya istehsalına çəkilən xərclərin (pul ifadəsində) nisbəti
Sosial	Dövlət tərəfindən göstərilən xidmətlərin həcmindən və keyfiyyətindən asılı olaraq sosial əhəmiyyətli nəticənin (səmərənin) əldə olunma dərəcəsi
Sosial-iqtisadi	Proqramın həyata keçirilməsi nəticəsində əldə edilmiş sosial əhəmiyyətli nəticənin dəyərinin və ona nail olmaq üçün çəkilən xərclərin dəyərinin nisbəti
Xərc səmərəliliyi	Məqsədə çatmaq üçün zəruri olan resurslardan istifadənin xarakterini əks etdirən nisbi anlayış
Nəticələrə görə səmərəlilik	Nəticənin əldə olunma dərəcəsini əks etdirən mütləq konsepsiya
Büdcə	Ən az vəsaitdən istifadə etməklə istədiyiniz nəticələrə nail olun və ya müəyyən miqdarda vəsaitdən istifadə edərək ən yaxşı nəticələr əldə edin. Cari büdcə xərclərinin və ya gələcək qənaətlərin optimallaşdırılması, həmçinin vergi və digər büdcə gəlirlərinin artırılması

Mənbə: Сафронова Е.С. 2020: s.16

Cədvəl 1-dən belə nəticəyə gəlmək olar ki, səmərəliliyin əksər anlayışları və onun ölçülməsinə yanaşmalar əldə edilən nəticənin və ona nail olmaq üçün çəkilən xərclərin müqayisəsinə əsaslanır, yəni mövcud nəzəriyyə və təcrübədə vurğu, əsasən, səmərəliliyə xərc yanaşmasına yönəldilir. Bu hal ümumi şəkildə səmərəliliyin qiymətləndirilməsi üçün iki ən ümumi konseptual yanaşmanın nəzərdən keçirilməsinin məqsədəuyğunluğunu müəyyən edir - "xərclərə görə" və "nəticələrə görə". Cari büdcə islahatlarının strateji məqsədlərindən biri xərclərin idarə edilməsindən nəticələrin idarə edilməsinə keçid olduğundan, yuxarıda göstərilən anlayışlar tədqiqatda maraq doğurur.

Qloballaşan iqtisadiyyatda dövlət maliyyəsinin səmərəli və məsuliyyətli idarə edilməsi milli büdcə sistemlərinin davamlılığının, eləcə də ümumi maliyyə təhlükəsizliyinin və davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi baxımından bütün ölkələr üçün əsasdır. Son illərdə dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi sahəsində əldə edilmiş kollektiv təcrübəyə, o cümlədən büdcə islahatlarının nəticələrinə əsaslanaraq, ictimaiyyətin səmərəli və məsuliyyətli fəaliyyəti üçün hamı tərəfindən

tanınmış, dinamik və çevik prinsiplərin, standartların və meyarların hazırlanması və tətbiqi təşəbbüsü irəli sürülür. Bu təşəbbüs aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- səmərəli və məsuliyyətli dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi prinsiplərinin əsas məzmunu haqqında ümumi anlayışı razılaşıdırmaq;

- bu əsasda yaxşı dövlət maliyyə idarəetmə təcrübəsi meyllərini habelə onun tətbiqi və istifadəsi üçün müvafiq standartları və qaydaları hazırlamaq.

Səmərəli və məsuliyyətli dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi prinsiplərinin (komponentlərinin) əsas siyahısı aşağıda qeyd olunmuşdur:

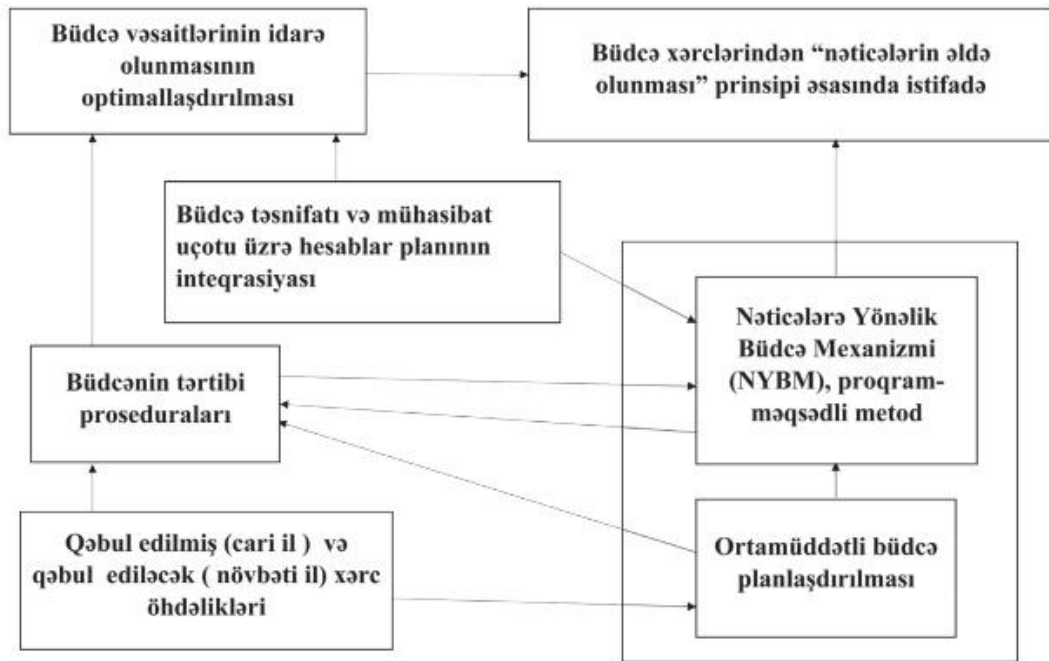
- a) maliyyə şəffaflığı;
- b) büdcələrin sabitliyi və uzunmüddətli davamlılığı;
- c) hökumətlərarası maliyyə münasibətlərinin səmərəli və ədalətli sistemi;
- d) büdcənin konsolidasiyası və büdcə prosesi;
- e) ortamüddətli maliyyə planlaşdırması;
- f) nəticələrə əsaslanan büdcələşdirmə;
- g) səmərəli maliyyə nəzarəti, hesabat və monitorinqi.

Bu prinsiplər (komponentlər) dəyişən şəraitə və yaranan yeni çağırışlara daim inkişaf və uyğunlaşma tələb edən vahid dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi sistemi çərçivəsində nəzərdən keçirilməlidir.

Büdcənin icrasında istifadə olunan sistemlərdən biri də dövlət büdcəsi qanunvericiliklə təsdiq edildikdən sonra büdcədə formalaşan vəsaitlərə nəzarət etmək məqsədi ilə xəzinədarlıq sistemidir. Xəzinədarlıq sistemində büdcənin icrası xəzinədarlıq və ya xüsusi orqan olan xəzinədarlıq sistemi tərəfindən tənzimlənir. Xəzinədarlıq orqanları büdcənin gəlir və xərclərinin icrasını təşkil edir, vahid xəzinə gəlir və xərcləri hesabından əməliyyatların uçotunu aparır, büdcə təşkilatları üçün şəxsi xəzinə hesabları açır və müvafiq əməliyyatlar həyata keçirməklə şəxsi hesablarda əməliyyatların uçotunu aparır. Büdcənin icrası zamanı büdcə gəlirlərinin tam həcmdə və vaxtında daxil olması, o cümlədən büdcə xərcləri üzrə öhdəliklərin götürülməsi, büdcə vəsaitlərinin öhdəliklər çərçivəsində xərclənməsinə şərait yaradılması, büdcə vəsaitlərinin dövr ərzində onların adından yerləşdirilməsi təmin edilir. Fedorov (2001) bildirir ki, “bu sistemin həyata

keçirilməsi vəsaitlərin xəzinədarlığa daxil olduğu andan başlayaraq dövlət vəsaitlərinin hərəkətinin uçotunun mürəkkəb sistemidir” (Babazadə İ.V. 2019: s.72).

Sxem 2: Büdcə menecmentinin təkmilləşdirilmə istiqamətlərinin sxematik təsviri

Mənbə: Babazadə İ.V. 2019: s.73

Qeyd etdiyimiz kimi, büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondları müxtəlif formalarda olur. Bəziləri tam və ya qismən təyinatlı vergilər, digərləri isə ümumi vergitutma hesabına maliyyələşdirilir. Bəzi büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondları, xüsusən də İƏT (İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı) ölkələrində, Maliyyə Nazirliyi tərəfindən ciddi şəkildə tənzimlənən yüksək inkişaf etmiş idarəetmə və maliyyə idarəetmə mexanizmləri olan dövlət qurumları formasını alır. Digərləri kiçik tənzimləmə ilə idarə olunur. Büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondlarının hərtərəfli tədqiqi onların mövcudluğu üçün əsas olan iqtisadi, idarəetmə və siyasi iqtisad amillərinin tam başa düşülməsini və təhlilini tələb edir. Həqiqətən, büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondlarını sadəcə bir makrofiskal problem kimi deyil, bir çox siyasi iqtisadiyyat amillərindən irəli gələn müxtəlif “bazar” və ya büdcə uğursuzluqlarının nəticəsi kimi nəzərdən keçirmək faydalıdır.

Büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondlarına diqqət onların fiskal siyasətə və idarəetməyə əhəmiyyətli təsiri ilə əsaslandırılır. Bir çox ölkələrdə büdcədənkənar fondların ölçüsü əhəmiyyətlidir və tərifinə görə, qanunvericilik büdcələrindən və yerli hakimiyyət orqanlarının büdcələrindən çıxarılan əməliyyatları əhatə edir.

BVF (Beynəlxalq Valyuta Fondu) ənənəvi olaraq büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarına, xüsusən də onların fiskal siyasətin təhlili və nəzarətinin möhkəmliyinə, maliyyə intizamına, çevikliyə və şəffaflığa təsiri ilə bağlı tənqidi yanaşır. Baxmayaraq ki, bəzi hallarda büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının yaradılması üçün sağlam iqtisadi və siyasi iqtisadi əsas (ilk növbədə sosial təminat fondları) uğurlu və yaxşı idarə olunan büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının nümunələri olsa da, ənənəvi arqument müəyyən şəraitdə qüvvədə qalır. Belə şəraitdə təcrübə göstərir ki, büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının əsaslandırılmasına onları büdcə prosesinə inteqrasiya etməklə daha yaxşı nail olmaq olar və büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının yaradılması ikinci ən yaxşı yanaşma kimi qəbul olunmağa davam etməlidir.

Büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının mövcud olduğu yerlərdə hökumətlər təsvir olunan büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarını qiymətləndirmək üçün meyarları tətbiq etməyə və onların idarəetmə və maliyyə idarəciliyini gücləndirməyə təşviq edilməlidir. Büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondları yaxşı idarəetmə və düzgün büdcələşdirmənin yaxşı qurulmuş prinsiplərinə zidd olan şübhəli siyasi səbəblərə görə yaradılır. Bununla yanaşı, büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondları milli büdcə sistemindəki ciddi uğursuzluqlar səbəbindən mövcud olur və bunun qarşısını almaq üçün güclü idarəetmə sistemi qurulmalıdır (OECD. 2006: p.31-32).

Büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsinə dair gücləndirilmiş siyasi yanaşması aşağıdakı elementləri əhatə edir:

- Fiskal təhlillər və məlumatların maliyyə hesabatlarında təqdim edilməsi məqsədləri üçün büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlar üzrə məlumatların konsolidasiyası. Bu məqsədlə, büdcədənəkar fondların əhatəli siyahısı hazırlanmalı və GFSM 2001 (Government Finance Statistics Manual-Dövlət Maliyyə Statistika Təlimatı) çərçivəsində müəyyən edilmiş ümumi hökumət konsepsiyasına uyğun olaraq təsnif edilməlidir. Bu tələb hətta ayrıca qanunvericilik səlahiyyəti altında müstəqil şəkildə idarə olunan büdcədənəkar və məqsədli fondlara şamil edilməlidir. Büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının

fiskal cədvəllərdə əhatə olunmaması şəffaflığı və makrofiskal təhlillərin və məsləhətlərin etibarlılığını ciddi şəkildə poza bilər. Fiskal nəzarət üzrə məsləhətlər həmçinin bir çox büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının yaradılmasına səbəb olan siyasi iqtisad amillərinin və büdcə uğursuzluqlarının müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması zərurətini vurğulamalıdır.

- *Dövlət maliyyə idarəciliyi və müvafiq texniki yardımın göstərilməsi ilə bağlı minimum tələblər yerinə yetirilməlidir.* Büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondları haqqında məlumat büdcə sənədlərinə daxil edilməlidir və büdcə sisteminin özündən və ya müqayisə edilə bilən paralel prosedurlardan istifadə etməklə məxaric və gəlirlərin təsnifatı, mühasibat uçotu, daxili nəzarət, daxili və xarici audit və hesabat üçün ümumi tələblər müəyyən edilməlidir. Səlahiyyətlilər büdcə qanunvericiliyi vasitəsilə icmal büdcə konsepsiyasını təqdim etməyə və dövlət maliyyə idarəetmə sistemi vasitəsilə icmal büdcənin adekvat əhatə olunmasını təmin etməyə təşviq edilməlidir (OECD, 2006: p.32).

Təcrübədə büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsi maliyyəçilər tərəfindən dar mənada vəsaitlərin qoyuluşu prosesinin idarə edilməsi, yəni vəsaitlərin qoyuluşu istiqamətlərinin seçilməsi, investisiya obyektlərinin seçilməsi, həmçinin dəyişdirilməsi kimi şərh olunur. İnsanda belə bir təəssürat yaranır ki, bütün idarəetmə fondların yaradılmasının digər məqsədlərinə məhəl qoymadan vəsaitlərin səmərəli investisiyasına yönəldilir - fondun idarə edilməsində diqqət büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarından investisiyaların qaytarılmasına, onların likvidliyinə və təhlükəsizliyinə yönəldilir. Müasir “idarəetmə” ədəbiyyatında idarəetməni obyektiv funksiyanın həyata keçirilməsi kimi nəzərdən keçirmək meylə mövcuddur. İdarəetmədə mühüm rol oynayan proses kimi məqsəd qoymağa xüsusi diqqət yetirilir. Büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsi dedikdə, büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının formalaşdırılması və istifadəsi üçün investisiya strategiyasının, qaydalarının, metodlarının işlənilib hazırlanması və təkmilləşdirilməsi, onların məqsədə çatmağa imkan verən vəziyyətə gətirilməsi üzrə fond idarəçisinin fəaliyyəti nəzərdə tutulur.

Səmərəlilik dedikdə, biz büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının yaradılmasından əvvəl qarşıya qoyulmuş məqsəd və ya vəzifələrin əldə olunma dərəcəsini nəzərdə tuturuq. Səmərəliliyi qiymətləndirmək üçün dəqiq planlar və məqsədlər müəyyən edilməlidir. Büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi meyarına əsasən, fondların idarə edilməsi dedikdə, yerinə yetirilməsi vəsaitlərin idarə edilməsinin səmərəliliyini göstərən əlamət və ya əsas nəzərdə tutulur. Bir meyar çərçivəsində müxtəlif qiymətləndirmə göstəriciləri kompleksindən istifadə edilə bilər. Büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün təklif olunan meyarlar cədvəl 2-də təqdim olunur (Александрович В.Е. 2015: s.36).

Cədvəl 2: Büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsinin səmərəliliyinin meyarları və qiymətləndirmə xüsusiyyətləri

Meyarlar	Qiymətləndirmə xüsusiyyəti
Seçilmiş iqtisadi siyasətə konyuktor gəlirdən istifadə dərəcəsinə uyğunluq meyarı	Alınan dəyərlərin hədəflərə uyğunluğu yoxlanılır
Büdcə davamlılığı meyarı	Bu göstəricilərin dinamikası və dəyişkənliyi qiymətləndirilir
Kontrtsiklik fiskal siyasətin aparılması meyarları	Bu göstəricilərin xammalın qiyməti ilə əlaqəsi qiymətləndirilir
Aktivlərin likvidliyinin tələb olunan səviyyəsinin təmin edilməsi meyarları	İnvestisiya bəyannaməsinin formalaşmasında bu göstəricilərin daxil edilmiş dəyərlərə uyğunluğu təhlil edilir
Adekvat risk səviyyəsi ilə investisiyanın maksimum gəlirliliyini təmin etmək meyarı	"Plan/fakt" təhlili aparılır
İnvestisiya layihələrinin sosial-iqtisadi səmərəliliyinin meyarı	Həm layihənin hazırlanması mərhələsində, həm də onun həyata keçirilməsi prosesində "plan/fakt" təhlili aparılır

Mənbə: Александрович В.Е. 2015: s.37

Büdcə sistemində tarazlığı təmin etmək məqsədi ilə yuxarıdakı cədvəldə qeyd olunan büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin meyarlarından istifadə olunur. İnvestisiyadan mümkün olan ən yüksək gəlirliliyi əldə etmək məqsədi olan büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının vəsaitlərinə qənaət etmək üçün adekvat risk səviyyəsi ilə investisiyanın maksimum gəlirliliyini təmin etmək

meyarının tətbiq edilməsi məqsədəuyğun sayılır. Büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının vəsaitləri iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş prioritet sahələrə investisiya edilir. Buna görə də büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının inkişaf etməsi üçün bu fondlar hesabına həyata keçirilən investisiya layihələrinin sosial-iqtisadi səmərəliliyi meyarının tətbiq edilməsi məqsədəuyğundur.

Büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarına yanaşmada, birincisi, mərkəzi orqanların büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının büdcəsinin hazırlanması və icrasına ciddi nəzarəti həyata keçirməsi və büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının maliyyə hesabatlarının vaxtında, şəffaf və ciddi nəzarət və audit prosedurlarına tabe olması ehtiyacı arasında fərq qoyulmalıdır. İkincisi, büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının müvafiq olaraq öz daxili idarəetmə mexanizmlərini yaratmaq və təşkilati fəaliyyətlərinə və nəticələrinə görə cavabdehlik daşımaq şərti ilə yüksək səviyyəli menecerləri tərəfindən qəbul edilmiş qərarlara uyğun olaraq biznes planlaşdırma və əməliyyatlarını idarə etmək səlahiyyətinin verilməsidir.

Bundan əlavə, əsassız büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının büdcə sisteminin bütövlüyünə xələl gətirməsi ehtimalını azaltmaq üçün siyasi, eləcə də texniki cəhətdən güclü idarəetmə mexanizmləri yaradılmalıdır. Məsələn, hökumətlər müzakirə olunan meyarlara əsaslanaraq büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondları üçün minimum tələblər üzrə razılaşdırılmış siyasət mövqeyini işləyib hazırlamağa və elan etməyə və sağlam idarəetmə və maliyyə idarəçiliyinin əsas prinsiplərini əhatə edən büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondları üçün hüquqi bazanı formalaşdırmağa təşviq edilməlidir. Belə bir çərçivə həm hüquqi və təsərrüfat subyektləri kimi büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarını, həm də büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarını əməliyyatlar kimi əhatə etməlidir (OECD. 2006: p.33).

Nəhayət, yuxarıda qeyd olunan büdcə çatışmazlığının spesifik sahələrinin həllinə daha çox diqqət yetirilməlidir. Bunlara bir çox proqramlarda və texniki yardım işlərində artıq əhatə olunmuş məsələlər daxildir (məsələn, orta müddətli xərc çərçivələrinin inkişafı, fiskal məlumatların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və

maliyyə idarəetməsi informasiya sistemlərinin gücləndirilməsi). Bununla belə, eyni dərəcədə vacib olan, lakin daha az diqqət çəkən digər sahələr də var. Məsələn, kənar auditin müstəqilliyinin təşviqi və büdcə prosesində qanunverici orqanın rolunun gücləndirilməsi, hesabatlılığın təkmilləşdirilməsi üçün büdcə prosesinin mərkəzsizləşdirilməsi tədbirləri və s. Bir sözlə, fiskal hesabat, büdcə təsnifatı, maliyyə nəzarəti və digər “texniki” aspektlərlə yanaşı, islahatların idarəetmə aspektlərinə daha çox diqqət yetirilməlidir. Dünya Bankı, BVF və digərləri tərəfindən verilən siyasət məsləhətləri də güclü iqtisadi və idarəetmə əsaslı büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarını şəffaflığı azaltmaq, ictimai nəzarətdən yan keçmək və fiskal intizamı əngəlləmək üçün yaradılmışlar arasında aydın şəkildə fərqləndirməlidir.

Büdcədən kənar fondların idarə edilməsinə müəyyən dərəcədə gəlirliliyi və riski təmin etmək üzrə fəaliyyət kimi deyil, idarəetmə subyektinin qaydaları, üsul və metodları tənzimləmək və təkmilləşdirmək üzrə fəaliyyəti kimi baxmaq lazımdır. Konkret qaydaların tətbiqi büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarının yaradıldığı müəyyən məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsinə yönəldilməlidir. Bu, büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsi prosesinin daha geniş və tam şəkildə başa düşülməsini təmin edəcəkdir. Büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarının formalaşdırılması və istifadəsi, onların ümumiləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi, habelə idarəetmə elementlərinin bölüşdürülməsi və fəaliyyət prinsiplərinin ümumiləşdirilməsi qaydalarının, metodlarının və üsullarının öyrənilməsi büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi meyarları və göstəricilərini müəyyən etməyə imkan vermişdir. Bu meyarların və göstəricilərin büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarına tətbiqi vəsaitlərin nə dərəcədə səmərəli idarə olunduğunu anlamağa imkan verəcək.

Beləliklə, tədqiqatın birinci fəslində aparılan büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondları haqqında nəzəri fikirlərin təhlilinin nəticələrinə əsasən, büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarını digər dövlət aktivlərindən müəyyən etməyə və ayırmağa imkan verən əsas xüsusiyyətlər müəyyən edilmişdir.

“Büdcədən kənar fond” anlayışının nəzəri şərtlərinin təkamülünün təhlili göstərdi ki, büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarının tədqiqi metodologiyasının daim inkişafı və təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar ümumi qəbul edilmiş konsepsiya mövcud deyil. Tədqiqatın birinci fəslində büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarının formalaşması və istifadəsi prinsipləri müəyyən edilmişdir: idarəetmədə məqsədqoyma prinsipi, səmərəli idarəetmə prinsipi, fondların tam formalaşdırılması və istifadəsi prinsipi, sosial məsuliyyət prinsipi, səmərəli investisiya prinsipi, müstəqillik prinsipi. Büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsinin aşağıdakı elementləri də müəyyən edilmişdir: məqsədlərin müəyyən edilməsi, fondun vəsaitlərinin formalaşdırılması və istifadəsi qaydalarının müəyyən edilməsi, fondun investisiya strategiyasının işlənilib hazırlanması, fondun idarə edilməsinin təşkilati strukturunun formalaşdırılması və istifadəsi və s. Burada büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarının formalaşdırılması və istifadəsinin əsas qaydaları və üsulları ümumiləşdirilmiş və sistemləşdirilmiş, onların ayrı-ayrı müsbət cəhətləri və çatışmazlıqları vurğulanmışdır.

II FƏSİL. BÜDCƏDƏNKƏNAR VƏ MƏQSƏDLİ BÜDCƏ FONDLARININ İDARƏ EDİLMƏSİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN TƏHLİLİ

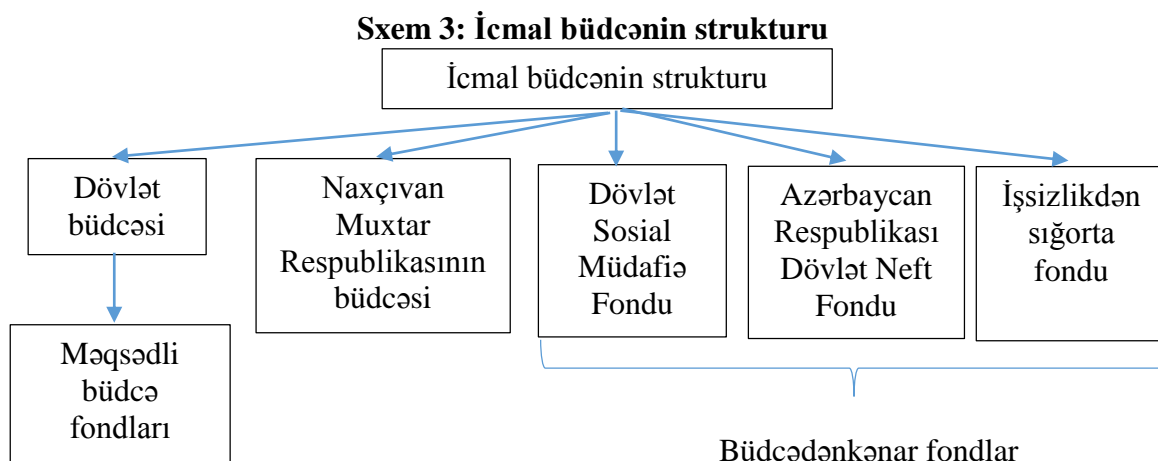
2.1. Büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondlarının formalaşmasının və istifadəsinin normativ-hüquqi əsasları

Dövlət iqtisadiyyatını idarə etməyin ənənəvi üsulu dövlət xərclərinin mərkəzləşdirilmiş fondların - gəlirlərin və təyinatı olmayan digər daxilolmaların mücərrəd xarakterinə əsaslanan büdcənin formalaşdırılması və istifadəsi yolu ilə həyata keçirilməsidir (Ожегов С.И. 2011).

Ölkəmiz müstəqillik əldə etdiyi andan maliyyə münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı, digər iqtisadi təsir vasitələrini, bazar iqtisadi münasibətlərinin tətbiqində inkişaf etmiş ölkələrin istifadə etdiyi üsulları da tətbiq etməyə başlamışdır. Azərbaycanın SSRİ-yə daxil edilməsi, burada əsasən dövlət büdcəsi hesabına xüsusi dövlət fondlarının yaradılması, sürətli artım və s. yardımlar-bütün bu problemlər parlamentin nəzarətində olmayan, müəyyən vəsaitin dövlətin sərəncamına yığılması zərurətinə səbəb oldu. Azərbaycan Respublikasında bu fondların yaradılmasının başlanğıcı 1992-ci ilə təsadüf etsə də, 1994-cü il dönüş dövrüdür. 1994-cü ildən Azərbaycan Respublikasında büdcədənkənar fondların yaradılması dövlət tərəfindən tənzimlənir. 1994-cü il fevralın 16-da Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin “Yol Fondunun yaradılması haqqında” Fərmanı ilə Azərbaycanda büdcədənkənar fondların yaradılması prosesinə başlanılıb. Bu fondların yaradılmasında dünya təcrübəsindən istifadə olunsada, ölkəmizin milli xüsusiyyətləri nəzərə alınıb.

“Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda büdcədənkənar dövlət fondları dedikdə dövlət qanunvericiliyinə uyğun olaraq hüquqi şəxs kimi yaradılmış və (və ya) hüquqi şəxs yaratmadan xüsusi məqsədlər üçün dövlət maliyyə fondları müəyyən edilmişdir. Bildiyimiz kimi, icmal büdcəyə büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondları daxildir. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən icmal büdcə dövlət büdcəsinin, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinin (o cümlədən büdcədənkənar

əmaliyyatların) gəlir və xərclərini və qeyri-büdcə vəsaitlərini əks etdirən maliyyə sənədidir.

Mənbə: “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Azərbaycan Respublikasında büdcədənəknar fondlara aşağıdakılar daxildir: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu (ARDNF), Dövlət Sosial Müdafiə Fondu (DSMF), İşsizlikdən sığorta fondu. Məqsədli büdcə fonduna Avtomobil Yolları Məqsədli Büdcə Fondu daxildir.

Azərbaycanda büdcədənəknar fondlardan biri də Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondudur. 2000-ci il dekabrın 29-da “Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu haqqında Əsasnamə” təsdiq edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 1999-cu il tarixli 240 nömrəli Fərmanına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu yaradılmışdır. Fond Azərbaycan Respublikasının Prezidenti qarşısında cavabdehdir və hesabat verir. Fond büdcədənəknar dövlət qurumu, hüquqi şəxsdir, bank müəssisələrində klirinq və digər hesablara, üzərində Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbinin təsviri və adı həkk olunmuş ştamlara, müvafiq ştamlara və blanklara malikdir.

Vəsaitlər aşağıdakı mənbələrdən formalaşır (“Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 1999):

1. Azərbaycan Respublikasında neft və qaz yataqlarının, o cümlədən Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına mənsub hissəsinin kəşfiyyatı və işlənməsi, hasilatı, neft və qaz ehtiyatlarının işlənməsi və bölüşdürülməsi haqqında sazişlər,

ARDNF-nin və ya dövlət orqanının və onun investorlarının və digər daşıma müqavilələrinin icrasından əldə olunan gəlirlər;

2. Azərbaycan Respublikasında karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlir, habelə Dövlət Neft Şirkəti tərəfindən həyata keçirilən kapital qoyuluşu və ya layihələrin paylarından əldə edilən gəlir;

3. Neft və qaz müqavilələrinin bağlanması və ya icrası üçün investorlar tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinə və ya müvafiq dövlət qurumuna ödənilən bonuslar;

4. Karbohidrogen ehtiyatlarının işlənilməsi ilə əlaqədar müqavilə sahəsindən istifadəyə görə investorların Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinə və ya müvafiq dövlət orqanına ödəmələri;

5. Neft-qaz layihələrinin həyata keçirilməsi üzrə mənfəətin bölüşdürülməsindən əldə olunan dividendlər və mənfəət (onun investisiyasından və ya Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin səhmdarı və ya investoru olduğu layihələrdə iştirakından əldə olunan gəlirlər istisna olmaqla);

6. Neft və qazın Bakı-Supsa, Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum ixrac boru kəmərləri ilə Azərbaycan Respublikasının ərazisindən nəqlindən əldə edilən gəlirlər;

7. Neft və qaz müqavilələri üzrə investorlar tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinə və ya səlahiyyətli dövlət orqanına verilmiş aktivlərdən gəlirlər;

8. Neft Fondunun fondun aktivlərinin (o cümlədən maliyyə aktivlərinin və neft-qaz müqavilələri üzrə investorlar tərəfindən verilmiş aktivlərin) yerləşdirilməsi, idarə edilməsi, satışı və ya digər girov qoyulmasından əldə etdiyi gəlirlər, aktivlərin balans valyutasına çevrilməsi, qiymətləndirilməsi və s. gəlirlər;

9. Qrantlar;

10. Qanuna uyğun olaraq digər gəlirlər.

Fond vəsaitlərinin uçotu və istifadəsi haqqında hesabatın hazırlanması və saxlanması prinsipləri Fondun Müşahidə Şurası tərəfindən müəyyən edilir.

1997-ci ildə “Sosial sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında sosial sığorta sahəsində münasibətləri tənzimləyir, sosial sığortanın hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarını müəyyən edir. Sosial sığorta bu Qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda fiziki şəxslərə əmək haqqı, gəlir və ya əlavə xərclərlə bağlı dəyən zərərin ödənilməsini və dəymiş ziyanın qarşısının alınmasını nəzərdə tutan sığorta növüdür. Sosial sığortanın əsas prinsipləri aşağıdakılardır (“Sosial sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1997):

- sosial sığortanın müntəzəmliyinə dövlət təminatı;
- ümumi sosial sığorta;
- əlilliyə görə işçilərə verilən müavinətlərin sosial sığortası;
- sosial sığorta subyektlərinin bərabərliyi;
- məcburi dövlət sosial sığortası;
- dövlət qurumlarının məcburi dövlət sosial sığortasının idarə edilməsində iştirakının təmin edilməsi.

2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti fevralın 16-dan qüvvəyə minmiş “Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində olan Dövlət Sosial Müdafiə Fondu haqqında Əsasnamə”də dəyişiklik edilməsi barədə Fərman imzalayıb. Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi reabilitasiya sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır (“Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondu haqqında Əsasnamə” 2016).

Dövlət Sosial Müdafiə Fondu qanunvericiliyə uyğun olaraq məcburi dövlət sosial sığortası və könüllü sosial sığorta, yaşa görə pensiyalar, sosial müavinətlər, ünvanlı dövlət sosial müavinətləri, pensiya və kompensasiyalar və digər ödənişlər sahəsində fəaliyyət göstərən publik hüquqi şəxsdir. Fond Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyət göstərir.

Fond öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrini, Azərbaycan

Respublikasının qanunlarını, Nizamnaməni, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin digər fərmanlarını, habelə Azərbaycan Respublikasının sərəncam və qərarlarını rəhbər tutur. Fond Nizamnamə ilə müəyyən edilmiş vəzifə və hüquqların həyata keçirilməsində dövlət orqanları və yerli özünüidarəetmə orqanları, həmkarlar ittifaqları, beynəlxalq və ictimai təşkilatlar, digər hüquqi və fiziki şəxslərlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərir.

Fond dövlət və cəmiyyət üçün mühüm tədbirlər həyata keçirir. Fond Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi hallarda məqsədlərinə nail olmaq üçün sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul ola bilər. Fond müstəqil balansla, aktivlərinə, xəzinə və bank hesablarına, loqosu (gerbi), Nazirliyin adı və adı yazılmış ştampa, müvafiq ştamlara və blanklara malikdir. Qanuna əsasən, Fond öz adından fəaliyyət göstərmək, əmlak və daşınmaz əmlakla bağlı hüquq və vəzifələri əldə etmək və həyata keçirmək hüququna malikdir. O, məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh qismində çıxış edə bilər.

Fondun əsas fəaliyyət istiqaməti öz sahəsinin inkişafını təmin etmək, müvafiq sahədə dövlət siyasətinin formalaşdırılması ilə bağlı Nazirliyə təkliflər vermək, bu siyasətin həyata keçirilməsini təmin etmək, aidiyyəti dövlət qurumları ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərməkdən ibarətdir. Məcburi dövlət sosial sığortası, əhalinin dövlət sosial müdafiəsi proqramı, sığortaolunanların və işsizlikdən sığortaçıların uçotdan çıxarılmasının təmin edilməsi, fərdi uçot və nəzarət, layihələrin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində iştirak, şəffaflığın artırılması, bununla bağlı fəaliyyətlərin təkmilləşdirilməsi, o cümlədən sosial müdafiənin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, elektron icra tədbirləri, layihələrin dəstəklənməsi və Nizamnamədə nəzərdə tutulmuş digər istiqamətlərdə fəaliyyət göstərmək üçün innovativ ideya və xidmətlər və s. (<https://www.sosial.gov.az/dsmfstruktura>,15.01.2022).

Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun vəzifələri:

- qanunla müəyyən edilmiş məbləğdə məcburi dövlət sosial sığortası üzrə sığorta haqlarının yığılmasını təşkil etsin;

- məcburi dövlət sosial sığortası, pensiya təminatı sahəsində qanunvericiliyin tələblərinə əməl olunmasına və tabeliyində olan vəsaitlərin istifadəsinə nəzarəti həyata keçirmək;
- ölkə üzrə bütün pensiyaların məcburi dövlət sosial sığortası və dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilməsi;
- mütəmadi ödəmə qabiliyyətini təmin etmək üçün qanun çərçivəsində tədbirlər görmək;
- sosial sığorta haqlarının vaxtında hesablanması və ödənilməsinin təmin edilməsi.

Bu vəzifələrə əlavə olaraq Fond aşağıdakı funksiyaları da yerinə yetirir:

- fondun təsdiq edilmiş büdcəsinin mədaxil və məxaric göstəricilərinə uyğun olaraq gələn il üçün yerli özünüidarəetmə orqanlarının mədaxil və məxaric smetalarını təsdiq edir;
- əhalinin sosial müdafiəsi ilə bağlı təkliflərin hazırlanmasında iştirak edir;
- məcburi dövlət sosial sığortasının inkişafı və təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələr verir;
- məcburi dövlət sosial sığorta fondlarını idarə edir, pensiyaların idarə edilməsinə rəhbərlik edir, pensiyaların təyin edilməsinə, maliyyələşdirilməsinə və ödənilməsinə nəzarət edir;
- məcburi dövlət sosial sığortası iştirakçılarının uçota alınması və uçotdan çıxarılması qaydalarını müəyyən edir;
- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məcburi dövlət sosial sığortasından ayırmaların uçotu, hesablanması və yığılması qaydalarını müəyyən edir;
- qanun çərçivəsində sığortaedənlər tərəfindən məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının hesablanması, xərclənməsinin və ödənilməsinin düzgünlüyünü yoxlayır;
- məcburi dövlət sosial sığortası üzrə sığortaedənlərin hesabatlarını qəbul edir;

- qanunla müəyyən edilmiş orqanlardan fondun büdcəsinin icrasına dair aylıq, rüblük və illik hesabatları qəbul edir, ümumiləşdirir və təqdim edir;
- sığorta olunana dövlət sığorta şəhadətnaməsi verir;
- maliyyə vəziyyəti müvəqqəti pisləşmiş sığortaedənlərə məcburi dövlət sosial sığortası üzrə sığorta haqlarının ödənilməsinə köməklik göstərir.

30 iyun 2017-ci il tarixindən Azərbaycan Respublikasının “İşsizlikdən sığorta haqqında” Qanunu qüvvəyə minmişdir. Bu Qanun işsizlikdən sığortanın institusional, hüquqi və iqtisadi əsaslarını müəyyən edir və işsizlikdən sığorta subyektləri arasında münasibətləri tənzimləyir. İşsizlikdən sığortanın hüquqi əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Əhalinin məşğulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, bu Qanun, digər normativ hüquqi aktlar, habelə Azərbaycan Respublikasının bağlı olduğu beynəlxalq müqavilələr təşkil edir. Qanunun məqsədi Azərbaycan Respublikasının əmək bazarında risk yönümlü münasibətlərin və yeni maliyyələşdirmə mexanizmlərinin yaradılması, əməkhaqqının azaldılmasına görə kompensasiyaların ödənilməsi və işsizliyin qarşısının alınması üçün qabaqlayıcı tədbirlər yolu ilə əhalinin sosial müdafiəsini gücləndirməkdən ibarətdir. İşsizlikdən sığortanın əsas prinsipləri bunlardır:

- işsizlikdən icbari sığorta;
- işsizlikdən sığorta subyektlərinin bərabərliyi;
- sığorta hadisələrinin baş verməsinin qarşısını almaq üçün tədbirlər görmək;
- bu Qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada işsizlikdən sığortanın müntəzəmliyinə dövlət təminatı;
- işsizliyin müddətindən asılı olaraq sığorta ödənişlərinin miqdarının diferensiasiyası;
- işsizlikdən sığortanın idarə edilməsində dövlət qurumlarının iştirakının təmin edilməsi (“İşsizlikdən sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2017).

Məqsədli büdcə fondlarının anlayışları aşağıdakılardır:

- məqsədli büdcə fondları dövlət büdcəsinin, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinin və yerli büdcələrin daxilində yaradıla bilər;

- müvafiq maliyyə əməliyyatları Xəzinədarlıq vasitəsilə həyata keçirilir və məqsədli büdcədən əldə edilən gəlir və xərclər büdcələrin gəlir və xərc bölmələrində ayrıca əks etdirilir;

- məqsədli büdcə vəsaitləri başqa məqsədlər üçün deyil, təyinatı üzrə istifadə edilməlidir. Həmin vəsaitlərdən düzgün istifadə edilməməsinə görə orqanlar Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə və Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinə uyğun olaraq məsuliyyət daşıyırlar;

- müstəqil gəlir mənbələri olan məqsədli büdcə vəsaitlərinin hesablarında ilin sonuna qalan istifadə olunmamış vəsaitlər növbəti büdcə ilində onların gəlirlərinə daxil edilir;

- müstəqil gəlir mənbələri olmayan, dövlət büdcəsinin, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinin və yerli büdcələrin vəsaitləri hesabına məqsədli büdcə vəsaitləri yaradıldıqda, həmin vəsaitlər həmin büdcələrin məxaric hissəsində, istifadə olunmamış vəsaitlər isə büdcədə qalır.

2006-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti “Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsində “Avtomobil yolları” Məqsədli Büdcə Fondunun yaradılması haqqında” Sərəncam imzalayıb. Bu Sərəncam 2007-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə minib. Müasir yollar Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsində, eləcə də regionlarda sahibkarlığın təşviqində, əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlə son illər dövlət büdcəsi və beynəlxalq maliyyə institutlarının kreditləri hesabına ölkədə mövcud avtomobil yollarının yenidən qurulması və yenilərinin tikintisi istiqamətində genişmiqyaslı işlər həyata keçirilir (“Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin tərkibində “Avtomobil yolları” Məqsədli Büdcə Fondunun yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 2006).

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 25 yanvar tarixli qərarı ilə “Avtomobil yolları” Məqsədli Büdcə Fondundan respublika və yerli əhəmiyyətli ümumi istifadədə olan avtomobil yollarının saxlanması və təmiri üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitin xərclənməsi qaydaları təsdiq edilmişdir.

Fondun əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında respublika və yerli əhəmiyyətli avtomobil yolları şəbəkəsinin səmərəli fəaliyyəti üçün onun saxlanılmasını və təmirini təmin etməkdir. Fond dövlət büdcəsi çərçivəsində yaradılır və onun vəsaiti Azərbaycan Respublikasının “Büdcə sistemi haqqında” Qanununun və Dövlət Xəzinədarlığının fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktların tələblərinə uyğun olaraq xərclənir.

Vəsaitlər dövlət büdcəsinin aşağıdakı mənbələri hesabına formalaşır:

1. Yol vergisi;
2. Mülkiyyətində və ya istismarında olan avtonəqliyyat vasitələri ilə sərnişin və yük daşımalarını həyata keçirən şəxslər tərəfindən ödənilən sadələşdirilmiş vergi;
3. İdxal edilən avtonəqliyyat vasitələrinə görə vergilər;
4. İdxal edilən avtonəqliyyat vasitələrinə gömrük rüsumu;
5. Azərbaycan Respublikasının ərazisindən beynəlxalq avtomobil daşımalarının həyata keçirilməsinə icazə verilməsinə görə dövlət rüsumu;
6. Böyük tutumlu və ya iritutumlu avtonəqliyyat vasitələrinin ölçü, çəki və oxa yükləmə parametrləri tələblərinin pozulmasına görə inzibati cərimələr;
7. Dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlər.

Fondun mövcud qanunvericiliyə uyğun hazırlanmış büdcə layihəsi cari il iyulun 1-dək Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə təqdim edilir. Bu halda layihəyə icmal büdcə təsnifatı üzrə müvafiq gəlir və xərc maddələrinin məbləğlərini göstərən yekun illik smeta əlavə edilir. Fondun gəlir və xərcləri ayrılıqda dövlət büdcəsinin mədaxil və xərclərində əks etdirilir və bununla bağlı maliyyə əməliyyatları xəzinədarlıq vasitəsilə həyata keçirilir (“Avtomobil yolları” Məqsədli Büdcə Fondunun vəsaitinin ölkə ərazisində ümumi istifadədə olan respublika və yerli əhəmiyyətli avtomobil yollarının saxlanması və təmiri üçün xərclənməsi Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 2007).

Büdcədən kənar sosial fondların hüquqi bazasının tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi ilə müəyyən edilir. Əmək Məcəlləsində qeyd olunur ki, “sosial müdafiə hüququ, müavinət və imtiyazlar, məcburi dövlət sosial

sığortası, işsizlikdən sığorta, tibbi sığorta və istehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta hüququ təmin edilir” (Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi, 1999).

Ümumilikdə, yuxarıda sadalananlar ölkədə büdcə sisteminin, büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondlarının formalaşmasının və istifadəsinin normativ-hüquqi əsaslarını təşkil edir.

2.2. Büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondlarının vəsaitlərinin formalaşması mənbələri və vəsaitlərdən istifadənin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi

Qeyd olunduğu kimi, büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondlarının vəsaitləri bir çox mənbələrdən formalaşdırılmışdır. Belə ki, 2021-ci ildə 3 fondun gəlir və xərcləri bərabər məbləğdə müəyyən edilmişdir. ARDNF-nin isə xərclərinin gəlirlərindən çox olacağı gözlənilir.

Aşağıdakı cədvəldə 2020 və 2021-ci illər üzrə icmal büdcənin gəlirlərində və xərclərində büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondlarının göstəriciləri qeyd edilmişdir.

Cədvəl 3: İcmal büdcənin gəlirlərində və xərclərində büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondlarının göstəriciləri, 2020-2021-ci illər, mln. manatla

	Göstəricilər	2020	2021	Artım tempi (-;+)
1.	İcmal büdcənin gəlirləri, o cümlədən:	24465,2	33902,9	9437,7
1.1	ARDNF-nin büdcəsinin gəlirləri	9360,8	8001,1	-1359,7
1.2	DSMF-nin büdcəsinin gəlirləri	4748,9	5146,0	397,1
1.3	İşsizlikdən sığorta fondunun büdcəsinin gəlirləri	173,7	157,8	-15,9
1.4	Avtomobil Yolları Məqsədli Büdcə Fondunun büdcəsinin gəlirləri	320,2	290,0	-30,2
1.5	İcmal büdcənin digər gəlirləri	9861,6	20308,0	10446,4
2.	İcmal büdcənin xərcləri, o cümlədən:	29160,1	29980,6	820,5
2.1	ARDNF-nin büdcəsinin xərcləri	12425,3	12249,4	-175,9
2.2	DSMF-nin büdcəsinin xərcləri	4711,1	5146,03	434,93
2.3	İşsizlikdən sığorta fondunun büdcəsinin xərcləri	126,4	157,8	31,4
2.4	Avtomobil Yolları Məqsədli Büdcə Fondunun büdcəsinin xərcləri	300,0	290,0	-10,0
2.5	İcmal büdcənin digər xərcləri	11597,3	12137,4	540,1

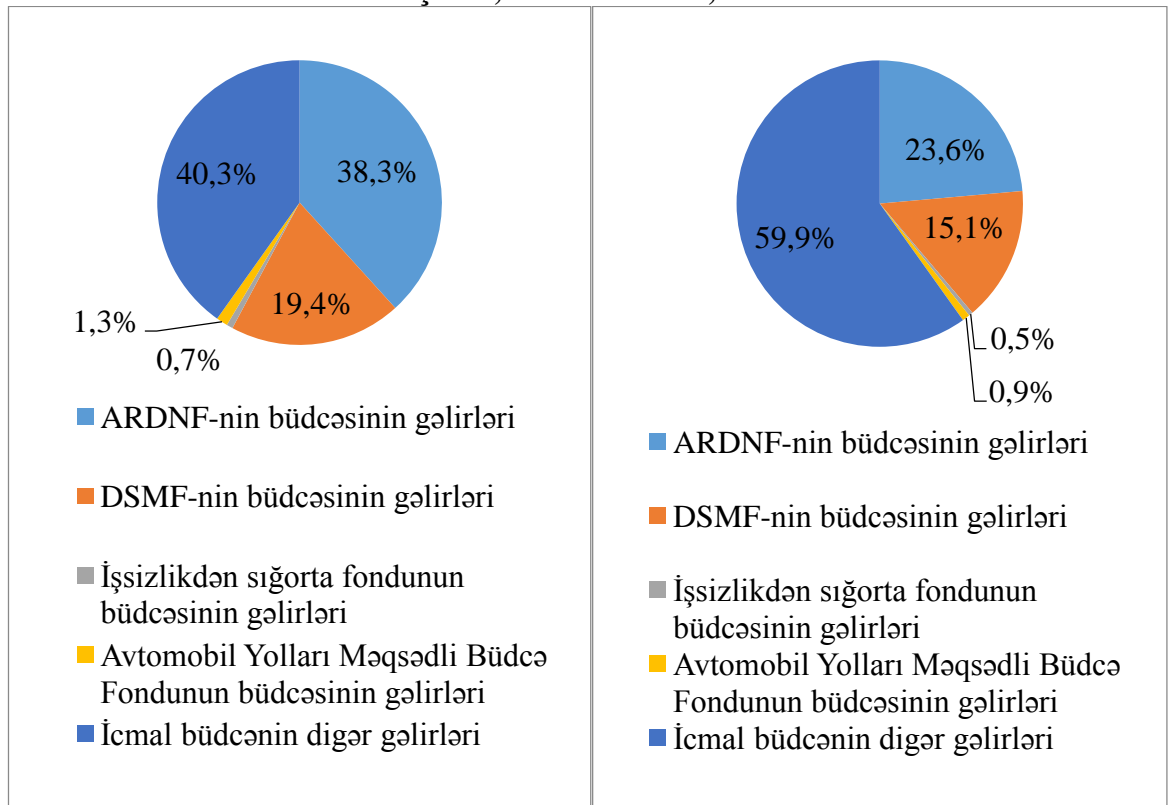
Mənbə: Müəllif tərəfindən internet resursları əsasında hazırlanmışdır

Cədvəldən göründüyü kimi, 2021-ci ildə icmal büdcənin gəlirlərində 9437,7 mln. manat artım olmuşdur. Bu artımın səbəbi icmal büdcənin digər gəlirlərində və Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun büdcəsinin gəlirlərində olan artımdır.

Həmçinin 2021-ci ildə icmal büdcənin xərclərində 820,5 mln. manat artım olmuşdur. Bu artıma səbəb isə icmal büdcənin digər xərclərinin, DSMF-nin və İşsizlikdən sığorta fondunun xərclərinin artmasıdır.

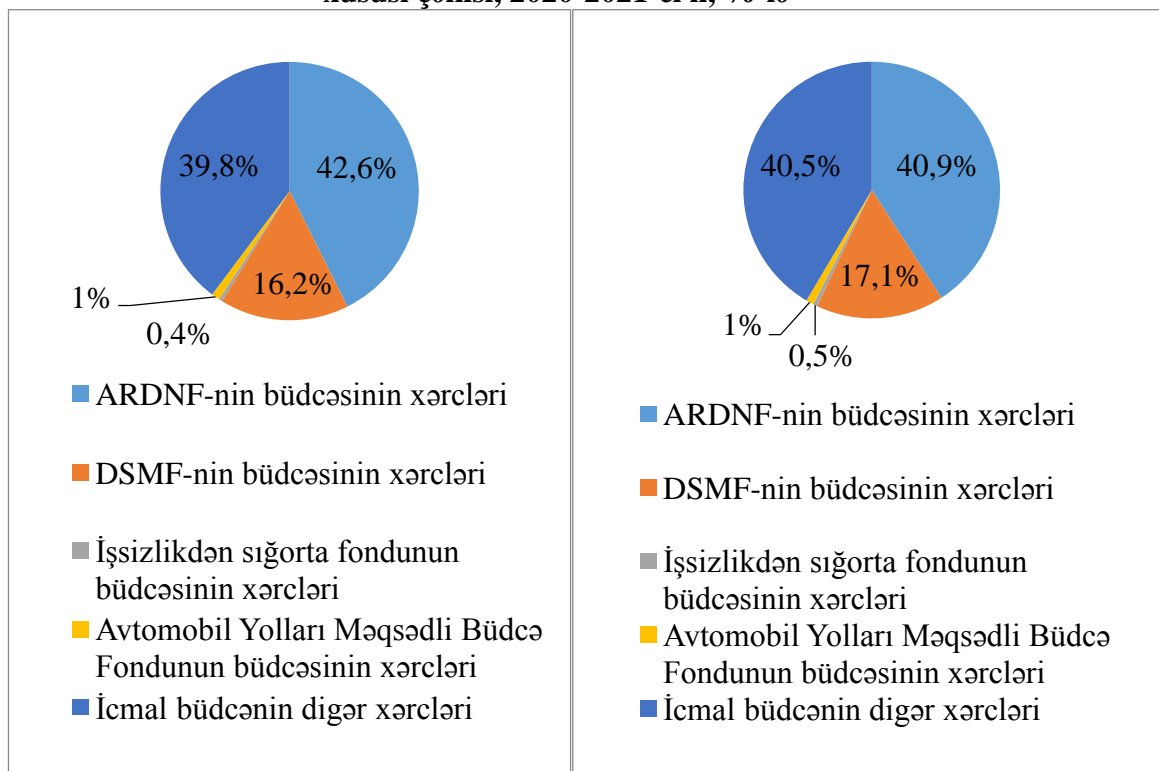
Qrafik 1: İcmal büdcənin gəlirlərində büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının xüsusi çəkisi, 2020-2021-ci il, %-lə

Mənbə: Müəllif tərəfindən internet resursları əsasında hazırlanmışdır

Qrafikdən göründüyü kimi, icmal büdcənin gəlirlərində həm 2020-ci il, həm də 2021-ci il üzrə digər gəlirlərin xüsusi çəkisi daha çoxdur. 2020-ci ildə bu göstərici 40,3% olmuşdur, 2021-ci ildə isə 59,9% olacağı gözlənilir. ARDNF-nin 2020-ci ildə gəlirləri icmal büdcənin gəlirlərinin 38,3%-ni təşkil edib. 2021-ci ildə isə fondun gəlirləri icmal büdcənin gəlirlərinin 23,6%-ni təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılmışdır.

Qrafik 2: İcmal büdcənin xərclərində büdcədənənar və məqsədli büdcə fondlarının xüsusi çəkisi, 2020-2021-ci il, %-lə

Mənbə: Müəllif tərəfindən internet resursları əsasında hazırlanmışdır

Qrafikdən də göründüyü kimi, 2020 və 2021-ci illər üzrə icmal büdcənin xərclərində ARDNF-nin xərclərinin xüsusi çəkisi daha çoxdur. Dövlət Neft Fondunun 2020-ci ildə xərcləri icmal büdcənin xərclərinin 42,6%-nə bərabər olub. 2021-ci ildə isə fondun xərclərinin azalaraq icmal büdcənin xərclərinin 40,9%-nə bərabər olacağı gözlənilir. Digər xərclər 2020-ci ildə icmal büdcənin xərclərinin 39,8%-ni təşkil etmişdirsə, 2021-ci ildə bu göstəricinin icmal büdcənin xərclərinin 40,5%-ni təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılmışdır.

Cədvəl 3-dən göründüyü kimi, 2020-ci ildə Dövlət Neft Fondunun gəlirləri 9360,8 milyon manat təşkil etmişdir. Həmin ildə fondun xərcləri 12 425,3 milyon manat olmuşdur. DSMF-nin 2020-ci il üçün gəlirləri 4748,9 milyon manat və xərcləri 4711,1 milyon manat təşkil edib. Digər büdcədənənar fond İşsizlikdən sığorta fondudur. 2020-ci ildə bu fondun gəlirləri 173,7 milyon manata, xərcləri isə 126,4 milyon manata bərabər olmuşdur. 2020-ci ildə Avtomobil Yolları Məqsədli Büdcə Fondunun gəlirləri 320,2 milyon manat, xərcləri isə 300,0 milyon manat təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2021-ci ildə gəlirləri 8 001,1 milyon manat təşkil edəcəyi nəzərdə tutulmuşdur. Bu rəqəmi 2020-ci illə müqayisə etsək 1359,7 milyon manat və ya 14,5% az olduğunu görürük. Xərclər 12249,4 milyon manat olaraq proqnozlaşdırılmışdır və 2020-ci illə müqayisədə 175,9 mln. manat və ya 1,4% azdır. 2021-ci ildə DSMF-nin gəlirləri 5146,0 milyon manat, 5146,03 milyon manat isə xərc nəzərdə tutulmuşdur. 2020-ci illə müqayisədə bu rəqəmlərin 397,1 milyon manat və ya 8,4 faiz, 434,93 milyon manat və ya 9,2% artması gözlənilir. İşsizlikdən sığorta fondunun gəlir və xərcləri 157,8 milyon manat proqnozlaşdırılmışdır. Əvvəlki illə müqayisədə gəlirdə azalma 15,9 milyon manat və ya 9,2% təşkil edəcək. Xərclər 2020-ci illə müqayisədə 31,4 mln. manat və ya 24,8% artımla nəzərdə tutulub. 2021-ci ildə Avtomobil Yolları üzrə Məqsədli Büdcə Fondunun həm gəlirləri, həm də xərcləri 290,0 milyon manat proqnozlaşdırılmışdır. 2020-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə gəlirlər 30,2 milyon manat və ya 9,4 faiz, xərclər isə 10,0 milyon manat və əvvəlki ilə nisbətən 3,3 faiz azdır.

Daha əvvəl qeyd edildiyi kimi, ARDNF Azərbaycan Respublikasının büdcədən kənar fondlarından biridir. Bu fondun gəlir və xərcləri cədvəllər və qrafikdə göstərilmişdir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun gəlir mənbələri aşağıdakılardır:

- neft və qazın Azərbaycan Respublikasının payında olan hissəsinin satışından əldə edilən xalis gəlir;
- karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar müqavilə sahəsindən istifadəyə görə xarici investorlar tərəfindən edilən ödənişlər;
- neftin və qazın Azərbaycan Respublikasının ərazisindən nəqlindən əldə edilən gəlirlər;
- fondun vəsaitlərinin yerləşdirilməsi və idarə olunmasından əldə edilən gəlirlər;
- neft və qaz müqavilələrinin bağlanması və ya həyata keçirilməsi ilə əlaqədar investorlar tərəfindən ödənilən bonuslar;
- dividendlər;

- qrantlar və təmənnasız yardımlar;
- qanunvericiliyə uyğun olaraq alınan digər gəlirlər və daxilolmalar.

Cədvəl 4: ARDNF-nin 2018-2022-ci illər üzrə gəlir mənbələri, mln. manatla

Gəlir mənbələri	2018	2019	2020	2021 proqnoz	2022 proqnoz
Gəlirlər, cəmi	17614,1	19030,6	9360,8	8001,1	10589,7
1. Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər (karbohidrogenlərin nəqli üzrə məsrəflər, bank, gömrük rəsmiləşdirilməsi, müstəqil nəzarət (sörveyer), marketing və sığorta xərcləri çıxılmaq şərti ilə, habelə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin sərmayəçisi, payçısı və ya tərəfdaşı olduğu layihələrdə onun sərmayəsinə və ya iştirak payına düşən gəlirlər istisna olmaqla)	16645,6	14614,7	6587,3	6439,3	8579,0
2. Karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar müqavilə sahəsindən istifadə üçün sərmayəçilərin akrhesabı ödənişləri	4,1	4,7	6,7	4,1	5,3
3. Neftin və qazın Azərbaycan Respublikasının ərazisi ilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər	18,1	18,9	20,4	21,9	23,3
4. Dövlət Neft Fondunun valyuta aktivlərinin yerləşdirilməsindən və idarə olunmasından əldə edilən gəlirlər	181,1	3625,9	1978,6	759,7	1216,8
5. Neft-qaz sazişlərinin imzalanması və ya icrası ilə bağlı sərmayəçilərin ödədikləri bonuslar	765,2	766,4	767,8	776,1	765,3

Mənbə: Müəllif tərəfindən internet resursları əsasında hazırlanmışdır

ARDNF-nin 2021-ci il üzrə gəlirləri 2020-ci il ilə müqayisədə 1359,7 mln. manat və yaxud 14,5% azalma ilə 8001,1 mln. manat olaraq proqnozlaşdırılmışdır. Fondun gəlirləri əsasən neft və qazın satışı nəticəsində əldə edilmiş xalis gəlirlər hesabına formalaşır və bu 2020-ci ildə cəmi gəlirlərin 70,4%-ni təşkil edib, 2021-ci ildə isə 80,5%-ni təşkil edəcəkdir. Neft və qazın satışından daxilolmalar 2020-ci ildə 6587,3 mln. manat olmuşdursa, 2021-ci ildə bu göstərici 6439,3 mln. manat məbləğində proqnozlaşdırılmışdır. Bu da 2020-ci ilin göstəricisindən 148 mln. manat və ya 2,2% azdır.

2022-ci ildə fondun büdcə gəlirləri 10 589,7 milyon manat təşkil edəcək. Bu da 2020-ci il üzrə müvafiq icra göstəricisindən 1 228,9 milyon manat çoxdur. 2021-ci ilin proqnozundan isə 2 588,5 milyon manat çox, 2 299,1 milyon manat isə 2021-ci ildə gözləniləndən azdır. Fondun 2022-ci il büdcəsinin əsas göstəricisi olan 1 barel neftin növbəti il üçün orta illik ixrac qiyməti 50,0 ABŞ dolları təşkil edir və Azərbaycan manatının ABŞ dollarına nisbətində illik orta məzənnəsi eyni səviyyədə götürülür ([https://sai.gov.az/files/SON%20ARDNF%20R%C6%8FY%20Final%20\(03.12.2021\)%20C3%BCmumi-683401474.pdf](https://sai.gov.az/files/SON%20ARDNF%20R%C6%8FY%20Final%20(03.12.2021)%20C3%BCmumi-683401474.pdf), s.7,16.01.2022).

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2022-ci il üçün xərcləri:

- 2022-ci il dövlət büdcəsinə transfertlərin yuxarı həddi;
- ARDNF-nin idarə edilməsi ilə bağlı xərclər;
- Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının xarici ali təhsil müəssisələrində təhsili üzrə Dövlət Proqramı;
- “Azərbaycan Respublikası ali təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətliliyinin artırılması üzrə 2019-2023-cü illər üçün Dövlət Proqramı”nın maliyyələşdirilməsi.

Cədvəl 5: ARDNF-nin 2018-2022-ci illər üzrə xərc istiqamətləri, mln. manatla

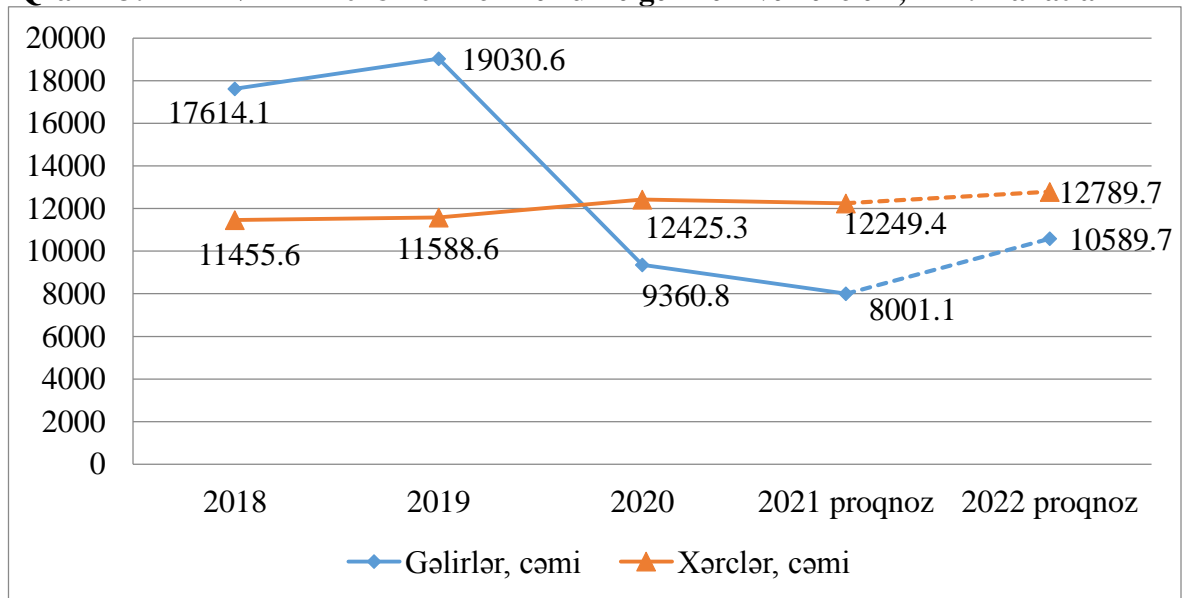
Xərc istiqamətləri	2018	2019	2020	2021 proqnoz	2022 proqnoz
Xərclər, cəmi	11455,6	11588,6	12425,3	12249,4	12789,7
1. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinə transfertlərin yuxarı həddi	10959,0	11364,3	12200,0	12200,0	12710,0
2. Məcburi köçkünlərin sosial-məişət və məskunlaşma məsələləri üzrə bəzi tədbirlərin maliyyələşdirilməsi	200,0	200,0	200,0	-	-
3. Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulması və Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu layihələrinin maliyyələşdirilməsi	266,1	-	-	-	-
4. Azərbaycan Respublikasında ali təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətliliyinin artırılması üzrə Dövlət Proqramının maliyyələşdirilməsi	0,0	0,0	4,1	20,5	27,8
5. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının xarici ali təhsil müəssisələrində təhsil alması ilə bağlı Dövlət Proqramı	7,2	-	-	-	17,9
6. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun idarə edilməsi ilə bağlı xərclər	23,3	24,3	21,2	28,9	34,0

Mənbə: Müəllif tərəfindən internet resursları əsasında hazırlanmışdır

Fondun xərclərinə baxdıqda isə görürük ki, 2021-ci ildə fondun xərcləri 2020-ci il ilə müqayisədə 175,9 mln. manat və yaxud 1,4% az olmaqla 12249,4 mln. manat məbləğində olacağı proqnozlaşdırılmışdır. Cədvəldən də göründüyü kimi, dövlət büdcəsinə edilən transfertlər fondun xərclərində xüsusi paya malikdir. Bu pay 2020 və 2021-ci illərdə müvafiq olaraq 98,2% və 99,6%-dir. Dövlət büdcəsinə edilən transfertlərin yuxarı həddi 2020-ci ildə 12200,0 mln. manat olub və 2021-ci il üzrə də eyni məbləğdə proqnozlaşdırılmışdır.

“Azərbaycan Respublikasının 2022-ci il dövlət büdcəsi haqqında” qanun layihəsində Neft Fondundan 2022-ci il dövlət büdcəsinə transfertlərin yuxarı həddi 12 710,0 milyon manat müəyyən edilib. Qərar layihəsinə əsasən, 2022-ci ildə dövlət büdcəsinə transfertlər üzrə yuxarı həddi ilə bağlı xərclər 2020-ci ilin müvafiq icra göstəriciləri və 2021-ci ilin müvafiq proqnoz göstəricilərindən 510,0 milyon manat, yaxud 4,2 faiz çox təşkil edəcək (Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2022-ci il büdcəsinin layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının rəyi, 2021: s.23).

Qrafik 3: ARDNF-nin 2018-2022-ci illər üzrə gəlirləri və xərcləri, mln. manatla

Mənbə: Müəllif tərəfindən internet resursları əsasında hazırlanmışdır.

ARDNF-nin 2020-ci ildə xərcləri gəlirlərindən çox olmuşdur. 2021 və 2022-ci illərdə də xərclərin gəlirlərdən çox olacağı proqnozlaşdırılmışdır. Bu illər ərzində xərclərin artması dövlət büdcəsinə edilən transfert hesabına maliyyələşdirilmişdir.

Digər büdcədənənar fondumuz Dövlət Sosial Müdafiə Fondudur. Aşağıda bu fondun gəlir mənbələrinə və xərc istiqamətlərinə dair cədvəllər və qrafik verilmişdir.

Cədvəl 6: DSMF-nin 2018-2022-ci il üzrə gəlir mənbələri, mln. manatla

	Gəlirlərin mənbələri	2018	2019	2020	2021 proqnoz	2022 proqnoz
	Gəlirlər, cəmi	3752,2	4126,5	4748,9	5146,0	5306,8
1.	Məcburi dövlət sosial sığorta haqları, cəmi o cümlədən:	2327,1	2921,6	3553,2	3502,5	4148,2
1.1	büdcədən maliyyələşən təşkilatlar üzrə	-	914,0	-	1183,9	1504,3
1.2	büdcədən maliyyələşən təşkilatlarda işləyənlər üzrə	-	124,6	-	161,6	205,1
1.3	qeyri-büdcə sektoru üzrə o cümlədən:	-	1883,0	-	2157,0	2438,7
1.3.1	sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər üzrə	-	68,2	-	60,0	60,0
2.	Sair gəlirlər, cəmi o cümlədən:	87,8	22,2	17,8	12,0	12,6
2.1	sanatoriya-kurort yollayışlarının qismən dəyəri üzrə daxilolmalar	-	-	-	2,06	2,06
3.	Dövlət sosial müdafiə fondunun büdcəsinin balanslaşdırılması məqsədilə dövlət büdcəsinin öhdəliklərinin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait	1337,3	1182,7	1177,9	1631,5	1146,0

Mənbə: Müəllif tərəfindən internet resursları əsasında hazırlanmışdır.

2021-ci ildə DSMF-nin gəlirləri 5146,0 milyon manat təşkil edəcəyi nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da 2020-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 397,1 milyon manat və ya 8,4 faiz çoxdur. Fondun gəlirlərində ən mühüm yeri məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmalar tutur. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmalar 2020-ci ildə daxilolmaların 74,8 faizini, 2021-ci il üçün nəzərdə tutulan gəlirlərin isə 68,1 faizini təşkil edir. 2020-ci ildə bu rəqəm 3 553,2 milyon manat olmuşdur. 2021-ci ildə isə 50,7 mln. manat və ya 1,4% az, 3502,5 mln. manat nəzərdə tutulmuşdur.

İllər üzrə təhlil edildikdə 2018-2020-ci illərdə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun gəlirlərinin artdığını müşahidə etmək olar.

Cədvəl 7: DSMF-nin 2018-2022-ci il üzrə xərc istiqamətləri, mln. manatla

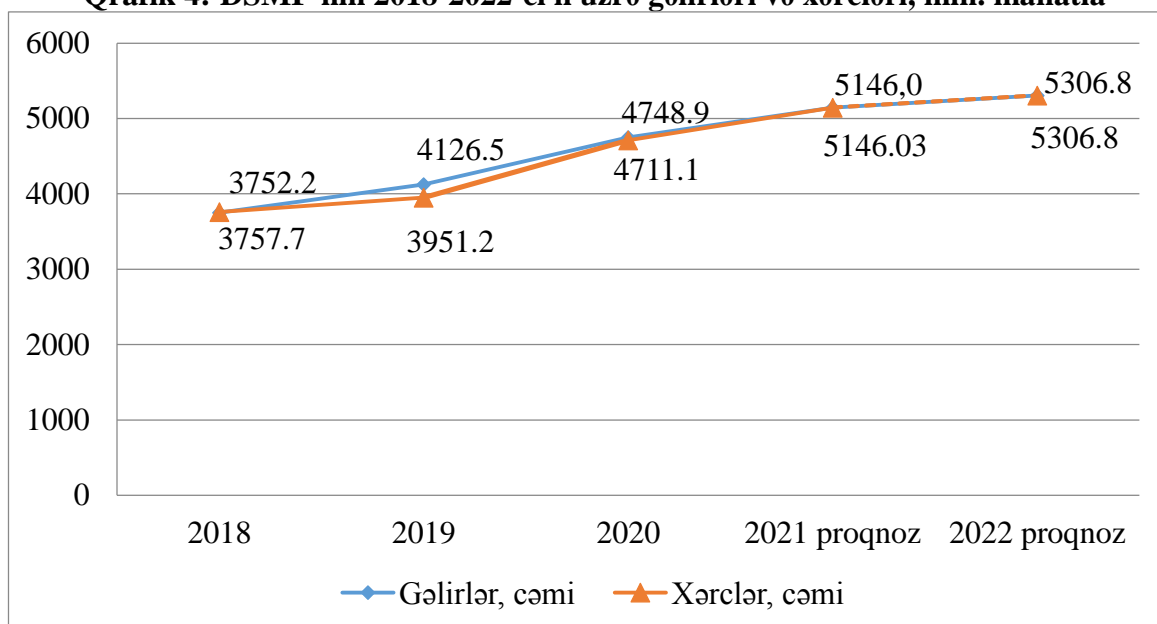
	Xərc istiqamətləri	2018	2019	2020	2021 proqnoz	2022 proqnoz
	Xərclər, cəmi	3757,7	3951,2	4711,1	5146,03	5306,8
1.	Əhaliyə ödənişlər üzrə xərclər	3604,9	3843,1	4586,9	5004,79	5133,0
2.	Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası xətti ilə sığortaolunanların sanatoriya-kurort müalicəsi və sağlamlaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi üzrə xərclər	20,0	20,0	20,5	20,5	21,5
3.	Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) əhaliyə sosial sahədə xidmətlərin təşkili üzrə fəaliyyətinin müştərek maliyyələşdirilməsi xərcləri, eləcə də pensiya və müavinətlər üzrə bank əməliyyatlarının aparılması və sair xidmət haqları xərcləri	35,36	49,5	68,1	87,5	102,9
4.	DOST Agentliyinin fəaliyyətinin müştərek maliyyələşdirilməsi xərcləri, pensiya və müavinətlər üzrə bank əməliyyatlarının aparılması və sair xidmət haqqı xərcləri	19,87	31,4	32,4	32,58	48,7
5.	Beynəlxalq təşkilatlara üzvlük haqlarının ödənilməsi xərcləri	0,06	0,05	0,06	0,06	0,06
6.	Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası arasında 2004-cü il 23 sentyabr tarixində imzalanmış "İnkişaf üçün Kredit Sazişi" nə əsasən "Pensiya və sosial təminat" layihəsi üzrə kreditin qaytarılması xərcləri	1,6	0,4	1,2	0,6	0,6
7.	Digər	75,96	6,7	1,9	-	-

Mənbə: Müəllif tərəfindən internet resursları əsasında hazırlanmışdır.

Cədvəldən göründüyü kimi, fondun 2020-ci ildə xərcləri 4711,1 mln. manat olmuşdur. 2021-ci ildə xərclər 2020-ci ilə nəzərən 9,2% və ya 434,93 mln. manat artımla 5146,03 mln. manat məbləğində proqnoz edilib. Fondun xərc istiqamətlərində əsas yeri əhaliyə ödənişlərlə bağlı xərclər tutur. 2020-ci ildə əhaliyə edilən ödənişlərlə bağlı xərclər 4586,9 mln. manat olub. Bu da cəmi xərclərin 97,4%-ni təşkil edir. 2021-ci ildə bu göstərici 5004,79 mln. manat proqnozlaşdırılmışdır. Bu isə cəmi xərclərin 97,3%-dir. Öncəki il ilə müqayisədə artım 417,89 mln. manata və ya 9,1%-ə bərabərdir.

Qrafik 4: DSMF-nin 2018-2022-ci il üzrə gəlirləri və xərcləri, mln. manatla

Mənbə: Müəllif tərəfindən internet resursları əsasında hazırlanmışdır.

Qrafikdən görüldüyü kimi, DSMF-nin 2018-ci ildə xərcləri gəlirlərindən çox, 2019 və 2020-ci illərdə isə gəlirləri xərclərindən çox olmuşdur. 2021 və 2022-ci illər üzrə fondun gəlir və xərcləri bərabər məbləğdə proqnozlaşdırılmışdır.

Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2022-ci il büdcəsinin gəlirləri 5 306 770 072,0 manat, xərcləri 5 306 770 072,0 manat məbləğində təsdiq edilmişdir (“Dövlət sosial müdafiə fondunun 2022-ci il büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2021).

Növbəti büdcədən kənar fond isə İşsizlikdən sığorta fondudur. İşsizlikdən sığorta fondunun 2022-ci ildə proqnozlaşdırılan gəlir mənbələrinə aşağıdakılar aiddir:

- işsizlikdən sığorta ilə bağlı sığorta haqları;
- fonda daxil olan sair gəlirlər;
- fondun 2021-ci ilin sonuna istifadə etmədiyi vəsaiti.

Cədvəl 8: İşsizlikdən sığorta fondunun 2018-2022-ci il üzrə gəlir mənbələri, mln. manatla

	Gəlir mənbələri	2018	2019	2020	2021 proqnoz	2022 proqnoz
	Gəlirlər, cəmi	89,04	126,2	173,7	157,8	180,4
1.	İşsizlikdən sığorta üzrə sığorta haqları, cəmi o cümlədən:	89,02	111,2	133,6	120,1	136,4
1.1	büdcədən maliyyələşən təşkilatlar üzrə	17,73	20,1	17,2	16,8	21,7
1.2	büdcədən maliyyələşən təşkilatlarda işləyənlər üzrə	17,73	20,1	17,2	16,8	21,7
1.3	qeyri-büdcə sektoru üzrə	53,56	71,0	99,2	86,5	93,0
2.	Sair gəlirlər	0,02	0,03	0,8	0,03	0,05
3.	İlin sonuna işsizlikdən sığorta fondunun istifadə olunmamış vəsaiti	-	15,0	39,3	37,7	43,9

Mənbə: Müəllif tərəfindən internet resursları əsasında hazırlanmışdır.

Cədvəldən görüldüyü kimi, İşsizlikdən sığorta fondunun 2021-ci ildə gəlirləri 157,8 mln. manat məbləğində proqnozlaşdırılmışdır və gəlirlər 2020-ci ilə nəzərən 15,9 mln. manat və yaxud da 9,2% azdır. Cədvələ baxdıqda görürük ki, gəlir mənbələrində əsas yeri işsizlikdən sığorta ilə bağlı sığorta haqları tutur. Bu göstərici 2020-ci ildə 133,6 mln. manat olmuşdur və cəmi gəlirlərin 76,9%-ni təşkil etmişdir. 2021-ci ildə isə 13,5 mln. manat və yaxud da 10,1% azalma ilə 120,1 mln. manat məbləğində proqnozlaşdırılmışdır və cəmi gəlirlərin 76,1%-ni təşkil edəcəkdir.

Aşağıdakı cədvəldə isə İşsizlikdən sığorta fondunun 2018-2022-ci illər üzrə olan xərc istiqamətləri qeyd edilmişdir.

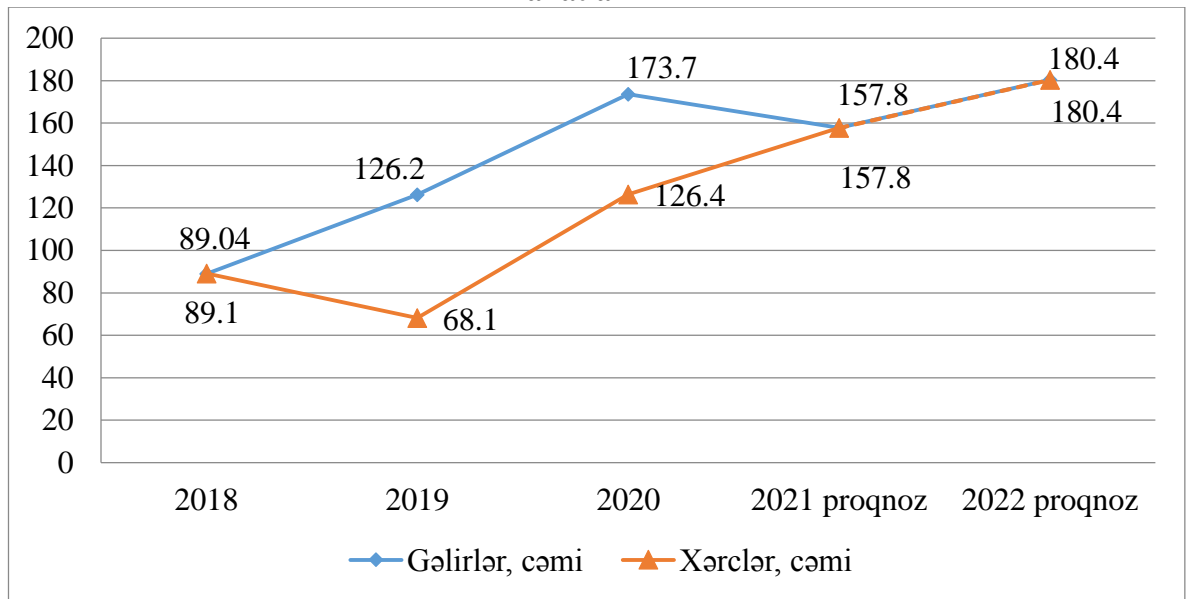
Cədvəl 9: İşsizlikdən sığorta fondunun 2018-2022-ci il üzrə xərc istiqamətləri, mln. manatla

	Xərc istiqamətləri	2018	2019	2020	2021 proqnoz	2022 proqnoz
	Xərclər, cəmi	89,1	68,1	126,4	157,8	180,4
1.	İşsizliyə görə sığorta ödənişləri	33,5	2,3	1,9	13,0	8,5
2.	Peşə hazırlığının təşkili	1,6	1,5	2,5	7,0	9,0
3.	Peşə yönümünə dair məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi	1,2	1,3	0,0	2,0	2,0
4.	Əmək yarmarkalarının, əmək birjalarının təşkili	0,1	0,1	0,1	1,0	1,0
5.	Haqqı ödənilən ictimai işlərin təşkili	1,8	1,1	2,0	2,0	2,5
6.	Özünüməşğulluq tədbirlərinin təşkili	35,8	45,7	76,7	68,8	76,1
7.	Sosial iş yerlərində işçilərin əməkhaqqının bir hissəsinin maliyyələşdirilməsi	1,4	-	0,0	2,0	3,0
8.	Peşə standartlarının hazırlanması	-	0,3	1,0	2,0	1,0
9.	Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) aparatının və digər struktur bölmələrinin, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) saxlanılması xərcləri	13,7	15,8	42,2	42,0	43,8
10.	Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) əhaliyə sosial sahədə xidmətlərin təşkili üzrə fəaliyyətinin müştərək maliyyələşdirilməsi xərcləri	-	-	-	15,0	30,0
11.	Sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən şəxslərin məşğulluğunun təmin olunması üçün kvotadan əlavə iş yerlərinin və sosial müəssisələrin yaradılması və məqsədli proqramların həyata keçirilməsi	-	-	-	2,0	2,5
12.	Qanunla əmək hüququnun həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş digər aktiv məşğulluq tədbirləri	-	-	-	1,0	1,0

Mənbə: Müəllif tərəfindən internet resursları əsasında hazırlanmışdır.

Cədvəldən də göründüyü kimi, İşsizlikdən sığorta fondunun 2021-ci il üzrə xərcləri 2020-ci ilə nəzərən 31,4 mln. manat və yaxud da 24,8% çox olmaqla 157,8 mln. manat məbləğində proqnozlaşdırılmışdır. Özünüməşğulluqla bağlı tədbirlərin təşkilinə çəkilən xərclər fondun ümumi xərclərində daha çox paya malikdir. 2020-ci ildə özünüməşğulluqla bağlı tədbirlərin təşkili xərcləri 76,7 mln. manat olub və ümumi xərclərin 60,7%-ni təşkil edib. 2021-ci ildə isə bu göstərici üzrə xərclər əvvəlki ilə nəzərən 7,9 mln. manat və yaxud da 10,3% az olmaqla 68,8 mln. manat məbləğində proqnozlaşdırılmışdır. Bu isə cəmi xərclərin 43,6%-nə bərabərdir.

Qrafik 5: İşsizlikdən sığorta fondunun 2018-2022-ci illər üzrə gəlir və xərcləri, mln. manatla

Mənbə: Müəllif tərəfindən internet resursları əsasında hazırlanmışdır.

Qrafikdən göründüyü kimi, fondun 2019-2020-ci illərdə gəlirləri xərclərindən çox olmuşdur. 2021 və 2022-ci illər üzrə isə gəlirləri və xərcləri eyni məbləğdə proqnozlaşdırılmışdır.

İşsizlikdən sığorta fondunun 2022-ci il büdcəsinin gəlirləri 180 375 536,0 manat, xərcləri 180 375 536,0 manat məbləğində təsdiq edilmişdir (“İşsizlikdən sığorta fondunun 2022-ci il büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2021).

2022-ci ildə işsizlikdən sığorta ödənişləri üçün hədəf 8,5 milyon manat olacağı proqnoz edilmişdir. Həmin ildə əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitin 8,0 faizini, bütövlükdə Fondun xərclərinin isə 4,7 faizini təşkil edəcək (İşsizlikdən sığorta

fondunun 2022-ci il büdcəsi layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının rəyi, 2021: s.17).

Məqsədli büdcə fondu isə Avtomobil Yolları Məqsədli Büdcə Fondudur. Avtomobil Yolları Məqsədli Büdcə Fondunun gəlirləri öncədən də qeyd edildiyi kimi, bir sıra vergilər (sadələşdirilmiş, yol və aksiz vergiləri), dövlət və gömrük rüsumları hesabına formalaşır. Aşağıdakı cədvəldə Avtomobil Yolları Məqsədli Büdcə Fondunun 2018-2022-ci illər üzrə gəlirləri və xərcləri qeyd edilmişdir.

Cədvəl 10: Avtomobil Yolları Məqsədli Büdcə Fondunun 2018-2022-ci illər üzrə gəlirləri və xərcləri, mln. manatla

	2018	2019	2020	2021 proqnoz	2022 proqnoz
Gəlirlər, cəmi	372,0	351,2	320,2	290,0	310,0
Xərclər, cəmi	372,0	302,0	300,0	290,0	310,0

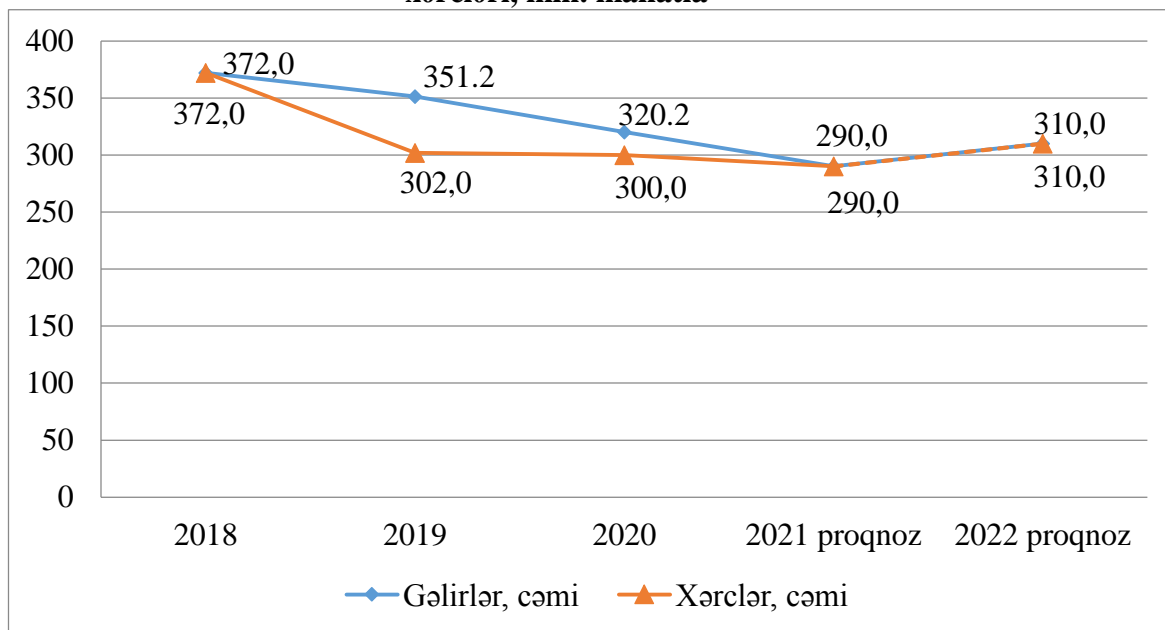
Mənbə: Müəllif tərəfindən internet resursları əsasında hazırlanmışdır.

Cədvəldən göründüyü kimi, 2020-ci ildə gəlirlər 320,2 mln. manat olmuşdur. Həmin ildə gəlirlərdə baş verən azalmanı bütün dünyada yayılan COVID-19 virusu ilə əlaqələndirmək olar. 2021-ci ilə isə gəlirlərin 290,0 mln. manat olacağı gözlənilir. 2020-ci il ilə müqayisədə gəlirlər 30,2 mln. manat və ya 9,4% az proqnozlaşdırılmışdır. 2022-ci ildə isə fondun gəlirlərinin 310,0 mln. manat olacağı proqnozlaşdırılır. Artım keçən il ilə müqayisədə 6,9% təşkil edəcəkdir.

Bu fond sərəncamında olan vəsaitləri Azərbaycanın şəhər və rayonlarında, eləcə də kəndlərində və qəsəbələrində olan bir sıra yolların çəkilməsinə, bərpaasına, qorunmasına istiqamətləndirir.

Cədvələ baxdıqda görürük ki, 2020-ci ildə xərclər 300 milyon manat məbləğində qeydə alınmışdır. 2020-ci ildə orada çalışan işçilərə əmək haqqının verilməsi ilə əlaqədar fondun vəsaitindən 99,9 mln. manat vəsait ayrılmışdır. Bundan başqa bankdan alınan kreditlərlə bağlı 29,8 mln. manat, yolların bərpa edilməsi ilə bağlı 134,8 mln. manat vəsait sərf edilmişdir. 2021-ci ildə xərclər 10 milyon manat və ya 3,3% azalaraq 290,0 mln. manat məbləğində proqnozlaşdırılmışdır. 2022-ci ildə isə xərclərin 310 milyon manat olacağı proqnozlaşdırılır. Bu da əvvəlki il ilə müqayisədə 6,9% artıma bərabərdir.

Qrafik 6: Avtomobil Yolları Məqsədli Büdcə Fondunun 2018-2022-ci illər üzrə gəlirləri və xərcləri, mln. manatla

Mənbə: Müəllif tərəfindən internet resursları əsasında hazırlanmışdır.

Qrafikdən görüldüyü kimi, 2018-ci ildə fondun gəlir və xərcləri bərabər məbləğdə qeydə alınmışdır. 2019 və 2020-ci illərdə gəlirlər xərclərdən çox olmuşdur. Fondun 2021 və 2022-ci illər üzrə isə gəlirləri və xərcləri bərabər məbləğdə proqnozlaşdırılmışdır.

Təhlil nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, ARDNF-nin gəlir mənbələrində əsas yeri neft və qazın satışından daxil olan xalis gəlirlər, xərc istiqamətlərində isə dövlət büdcəsinə edilən transfertlər tutur. DSMF-nin gəlir mənbələrində əsas yeri məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmalar, xərc istiqamətlərində isə əhaliyə edilmiş ödənişlərlə bağlı olan xərclər tutur. İşsizlikdən sığorta fondunun vəsaitləri əsasən işsizlikdən sığorta ilə bağlı daxil olan sığorta haqlarının hesabına formalaşır. Fondun xərc istiqamətlərində isə əsas yeri özünüməşğulluqla əlaqədar tədbirlərin təşkil edilməsinə çəkilən xərclər tutur.

ARDNF tərəfindən maliyyələşdirilən hər layihə sıradan bir layihə deyil. Onlar iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə, perspektivli layihələrin həyata keçirilməsinə, sosial infrastrukturun genişləndirilməsinə, bir sözlə, ölkənin davamlı inkişafına xidmət edir. Məsələn, BTC-nin (Bakı-Tbilisi-Ceyhan) tikintisi ilə Azərbaycan, obrazlı desək, beynəlxalq enerji dünyasına qapı açdı. ARDNF “Cənub Qaz Dəhlizi” kimi böyük layihənin təşəbbüskarı və rəhbəri olub. Azərbaycanın neft-qaz

gəlirləri həm də nəqliyyat sektoruna yönəlib. ARDNF-nin vəsaiti hesabına Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu kimi mühüm layihəni maliyyələşdirib. Bu, Azərbaycanı tək-cə regionun deyil, bütün Avrasiya məkanının nəqliyyat qovşağına çevirdi. İndi bu işlər ölkədə şərqdən qərbə, qərbdən şərqə böyük həcmdə yük daşımağa imkan verir. Neft Fondunun dəstəyi xaricdə təhsil alan bir neçə azərbaycanlı gəncə dəstək olub, bu proses hələ də davam edir. Belə ki, neft gəlirləri həm də təhsilin, səhiyyənin, mədəniyyətin və digər sahələrin inkişafına öz töhfəsini verir. Bu cür layihələrin həyata keçirilməsi ARDNF-nin fəaliyyətinin səmərəliliyidir ki, layihələrə qoyulan vəsait öz səmərəsini göstərmişdir.

III FƏSİL. BÜDCƏDƏNKƏNAR VƏ MƏQSƏDLİ BÜDCƏ FONDLARININ İDARƏ EDİLMƏSİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycanca bütçədənkənar və məqsədli bütçə fondlarının idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi

Bütçənin icrası bütçə fondlarının səfərbər edilməsi və istifadəsi üzrə bütçə tədbirləri prosesinin ən mühüm mərhələsidir. Bütçənin icrası aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

1) bütün daxil olan gəlirlərin vahid bütçə hesabına köçürülməsini və nəzərdə tutulmuş bütün xərclərin vahid bütçə hesabından həyata keçirilməsini təmin edən kassa vəhdəti;

2) vahid bütçə hesabında vəsaitin faktiki mövcudluğu həddində bütçə xərclərinin və ödənişlərin təmin edilməsi.

Bütçənin icrası nümayəndəlik orqanı tərəfindən təsdiq edildikdən sonra başlanır. Maliyyə orqanları bütçənin icrasını təmin etmək üçün hər bir maliyyə orqanının bölmələrinin vəzifələrini nəzərdə tutan təşkilati plan hazırlayır. Daha sonra bütçə gəlirlərinin vahid səfərbər edilməsinə və bütçədən maliyyələşən tədbirlərə vəsaitlərin fasiləsiz verilməsinə yönəlmiş bütçənin rüblük bölgüsü üzrə işlər davam etdirilir. Maliyyə orqanında bütçə göstəriciləri əsasında icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilən gəlir və xərclərin bütçə bölgüsü tərtib edilir. Bütçə siyahısı bütçə ilinin şərtləri üzrə cari bütçə təsnifatına uyğun olaraq təsdiq edilmiş bütçənin mədaxillərinin, borclarının və xərclərinin təfərrüatlı göstəricilərini özündə əks etdirən sənəddir və bütçə fondlarını idarə edənlər kontekstində məlumat üçün göndərilir.

İqtisadi və maliyyə sistemlərinin fəaliyyətində qeyri-müəyyənliyin mövcud olduğu müasir şəraitdə kommersiya və maliyyə risklərini minimuma endirmək, beynəlxalq bazarlarda müxtəlif təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti üçün münbit şərait yaratmaq məqsədilə müxtəlif ölkələr arasında inkişaf edən inteqrasiya birləşmələri ən mühüm və sabitdir. Qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün

iqtisadi və maliyyə tənzimləməsinin ən səmərəli üsulları yenilənir ki, bunların arasında büdcə və vergi alətləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi üçün ən səmərəli həm büdcə, həm də vergi alətlərindən istifadə ölkələr arasında inteqrasiya proseslərinin gələcək inkişafının müasir istiqamətlərindən biridir. Dövlətin fiskal siyasəti sosial-iqtisadi proseslərə ən mühüm təsir alətidir. Dövlət büdcəsi dövlətin maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi və xərclənməsinin əsas aləti olmaqla, ölkənin milli iqtisadiyyatının inkişafına təsir göstərmək, onun struktur restrukturizasiyasını maliyyələşdirmək, iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin inkişafını stimullaşdırmaq üçün real imkan yaradır (Мельникова Н.А. 2018: s.2).

Dövlət büdcəsinin və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının neft və qaz qiymətlərindən asılılığını azaltmaq üçün kontrtsiklik büdcə siyasəti aparmaq lazımdır. Fundamental iqtisadi amillərin təsiri ilə əlaqədar büdcə xərcləri bazar təsirlərinə məruz qalmamalıdır. Deyilənləri təsdiqləmək üçün əlavə etmək lazımdır ki, iqtisadçılar E.T. Qurviç, E.S. Vakulenko, P.A. Krivenko 2007-ci ilə qədər bir sıra ölkələrin büdcə siyasətinin dövriliyə görə kompleks iqtisadi və statistik tədqiqatını aparmışdır. Belə ki, onların hesablamalarına görə, Norveçdə büdcə göstəricilərinin dinamikası büdcə xərcləri üçün görünən əlaqənin olmadığı halda, Norveç büdcəsinin gəlirləri ilə neft qiymətləri arasında sıx əlaqə olduğunu göstərir. Norveçdə ÜDM-in 87%-ə qədər dəyişməsi neftin qiyməti ilə əlaqədardır. Eyni zamanda, neft və qaz ÜDM-in ümumi büdcə gəlirlərinə təsiri olduqca əhəmiyyətlidir. Bunun əksinə olaraq, neft qiymətlərində və neft və qaz ÜDM-də dəyişikliklər xərclərə təsir göstərməmişdir. Beləliklə, Norveçin büdcə siyasəti neftin qiymətlərinə qarşı neytral olaraq qalır. Neftin qiyməti büdcə xərclərinin həcminə təsir etmir. Büdcə gəlirlərinin neft qiymətlərindən əhəmiyyətli dərəcədə asılılığını nəzərə alaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, Norveç kontrtsiklik büdcə siyasəti aparır (Гурвич Е.Т., 2009).

Büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarının müasir idarə olunması mexanizmlərindən biri fondların informasiya şəffaflığının aşağı olması ilə müəyyən edilir ki, bu da investisiya ictimaiyyətinin fondun fəaliyyətinə inamsızlığı

ilə bağlı yüksək siyasi risklər yaradır. Bəzi ölkələrdə fondların fəaliyyəti əsasən qeyri-şəffaf fəaliyyət göstərdiyinə görə xüsusi diqqəti cəlb edir. Bəzi fondlar, məsələn, Norveç, Sinqapur, Malayziya və Kanadada fəaliyyətlərinin yüksək şəffaflığı ilə xarakterizə olunur: onlar müntəzəm olaraq vəsaitlərin həcmi, əldə edilmiş aktivlər, investisiya portfellərinin gəlirliliyi və riskləri haqqında məlumat dərc edirlər. Investisiya ictimaiyyəti bu fondları etibarlı, şəffaf investorlar hesab edir və investisiyalarını yalnız öz iqtisadi mülahizələri əsasında edir. Bununla belə, qlobal bazara sərmayə qoyan strateji fondlara ümumiyyətlə etimadsızlıqla yanaşılır və bu investisiyaların qarşısını almaq və onlardan qorunmaq və ya nəzarətini gücləndirmək üçün daxildə proteksionist tədbirlər həyata keçirməyə çalışırlar. Bu cür fondlar pis investor deyillər, lakin təsirlərini məhdudlaşdırmağa çalışırlar. Hesabatın dəqiqliyi və fəaliyyətin şəffaflığı qlobal bazarlarda yüksək qiymətləndirilir.

Azərbaycanda olan büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının fəaliyyətləri şəffafdır. Bu fondlar öz gəlir və xərcləri, fəaliyyətləri, maliyyələşdirdikləri layihələr ilə bağlı daim ictimaiyyəti məlumatlandırır. Şəffaflıq baxımından xüsusilə ARDNF-ni qeyd edə bilərik. ARDNF-nin rəsmi saytında fondun investisiya portfeli, həyata keçirdiyi layihələr, hesabatları və s. haqqında məlumatlar öz əksini tapmışdır.

Büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının fəaliyyətinin şəffaflığını artırmaq və müvafiq olaraq beynəlxalq investisiya ictimaiyyətinin, habelə fondun vəsaitlərinin əsas benefisiar sahibləri olan ölkə vətəndaşlarının əməliyyatlara etimad dərəcəsini artırmaq məqsədilə fəaliyyətlərin şəffaflığı baxımından ən vacib olan bir sıra tədbirləri dərhal həyata keçirmək lazımdır. Təvsiyələrin həyata keçirilməsi investisiya icmasına büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının fəaliyyətini daha səmərəli təhlil etməyə və mümkün riskləri daha yaxşı müəyyən etməyə imkan verəcək.

Qeyri-müəyyənlik və risklə səciyyələnən daim dəyişən müasir fəaliyyət şəraitində gedən iqtisadi və maliyyə proseslərini tənzimləmək üçün fiskal mexanizmin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artır. Dövlət büdcəsindən istifadə etməklə

müxtəlif ölkələrin hökuməti iqtisadi və sosial, daxili və xarici siyasəti həyata keçirir. İqtisadi və sosial xarakterli çoxsaylı proqramların həyata keçirilməsi, bütün ölkənin maliyyə vəziyyətinin sabitliyi büdcə vəsaitlərinin həcmindən, onun tərkibindən, dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin nisbətindən asılıdır. Beləliklə, dövlət büdcəsi, bir tərəfdən, dövlət iqtisadiyyatının maliyyə vəziyyətini, maliyyə idarəciliyinin metodunu və xarakterini müəyyən edən meyar, digər tərəfdən isə dövlət büdcə siyasətinin qurulmasının əsasını təşkil edir. Dövlət büdcəsi hər bir dövlətin maliyyə siyasətinin ən mühüm alətidir, dövlət gəlirlərinin və xərclərinin formalaşması və bölüşdürülməsi vasitəsi kimi çıxış edir. Bu səbəbdən büdcə vəsaitlərinin idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılması məsələsi aktualdır.

Aydındır ki, iqtisadiyyatın enerji qiymətlərindən asılılığının azaldılması vəzifəsi mürəkkəbdir və bir neçə il ərzində həllini tapmayacaq. Lakin indinin özündə də büdcə siyasətinin aşkar protsiklikliyi, qeyri-neft-qaz kəsirində nəzərəcarpacaq dalğalanmalar, eləcə də onun əhəmiyyətli həcmi bu vəzifənin icrası baxımından nikbinlik yaratmır. Qeyri-neft və qaz kəsiri və neft və qazın ötürülməsi üzrə qanunvericilik normalarının həyata keçirilməsi yalnız enerji resurslarının bazar zəminində bahalaşdığı dövrlərdə mümkündür. Büdcə siyasətinin aşkar edilmiş protsiklikliyi təkcə büdcə üçün risklər yaratmır, nəticədə neftin aşağı qiymətləri dövründə büdcə xərclərinin maliyyələşdirilməsinin mümkünsüzlüyü ilə nəticələnir, həm də ölkənin büdcə təhlükəsizliyini pozur. Büdcə xərclərinin sabitliyi milli iqtisadiyyatın protsiklikliyinin azalmasını təmin edir və onun davamlı inkişafının ən mühüm amillərindən biridir. Büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsinin səmərəliliyi idarəetmənin məqsədlərinə nə dərəcədə nail olunması ilə müəyyən edilir.

Ölkədə büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsi məqsədi fondların təhlükəsizliyini təmin etmək və onların yerləşdirilməsindən uzunmüddətli perspektivdə sabit gəlir əldə etmək kimi başa düşülür. Büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsinin vəsaitlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və gəlir əldə edilməsi əsasında qiymətləndirilməsi vəsaitlərin formalaşması və istifadəsini qiymətləndirmədən bu mexanizmin yalnız

bir hissəsinin fəaliyyət göstərməsinin səmərəliliyini anlamağa imkan verəcəkdir. Büdcədənəknar və məqsədli büdcə fondlarının hansı əsas məqsədlər üçün yaradıldığını unutmamalıyıq, onların əsasında bu fondların formalaşması, istifadəsi və idarə edilməsinin səmərəliliyini qiymətləndirmək lazımdır. Belə ki, fondların vəsaitləri aydın və adekvat qaydalara uyğun formalaşsınsa, lakin vəsaitdən istifadə proseduru yoxdursa, o zaman fondların öhdəliklərinin icrası ilə bağlı problem yaranacaq. Bunun ardınca investisiya prosesində qeyri-müəyyənlik yaranacaq və vəsaitlərin yerləşdirilməsini səmərəli həyata keçirmək mümkün olmayacaq.

Büdcədənəknar və məqsədli büdcə fondlarının vəsaitlərinin formalaşdırılması və istifadəsinin səmərəliliyi həm də büdcənin planlaşdırılmasının keyfiyyətindən və neft və qaz gəlirlərinin proqnozlaşdırılmasından asılıdır. Büdcə prosesinin gedişində neft və qaz gəlirlərinin miqdarı, büdcənin qeyri-neft və qaz kəsirinin məbləği, büdcədənəknar və məqsədli büdcə fondlarının büdcə xərclərinin maliyyələşdirilməsinə gələcək ehtiyacı proqnozlaşdırılır. Neftin qiymətinin həddindən artıq dəyişkənliyi səbəbindən büdcəyə daxil olan neft və qaz gəlirlərinin həcmi keyfiyyətcə planlaşdırmaq çox çətindir. Cari maliyyə ilində neftin qiyməti büdcənin hazırlanmasında istifadə olunan qiyməti üstələyib, yoxsa əksinə, qiymətlər proqnozlaşdırılan dəyərdən aşağı olacaq sualına cavab vermək çətindir.

Ölkə iqtisadiyyatının əsas iqtisadi göstəricilərinin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılmasının keyfiyyəti birbaşa bazar gəlirlərinin büdcəyə təsirini azaltmaq mexanizminin həyata keçirilməsi imkanını müəyyən edir. Büdcənin qeyri-neft və qaz kəsirinin müəyyən edilməsinə yönəlmiş büdcə planlaşdırılması metodologiyası birbaşa enerji qiymətlərindən asılı olan gəlirləri müəyyən etmək üçün nəzərdə tutulmuşdu, lakin o, “iqtisadiyyatın geniş impulsunu” nəzərə almırdı. Neftin qiyməti aşağı düşəndə büdcə neft və qaz gəlirlərinin əhəmiyyətli hissəsini deyil, həm də qeyri-neft və qaz sektorundan vergi daxilolmalarının bir hissəsini itirir. Büdcənin əlavə gəlirlərini deyil, büdcənin bütün bazar gəlirlərini hesablamaq iqtisadi cəhətdən məqsədəuyğundur.

Bununla belə, ölkədə büdcədənəknar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsində aktiv elementə hələ də ehtiyac var. Büdcədənəknar və məqsədli büdcə

fondlarının idarə edilməsi sisteminin inkişafının bu mərhələsində öz vəsaitlərini Mərkəzi Bankın operativ idarəçiliyinə buraxmaq məqsədəuyğundur. Bu, büdcədənəknar və məqsədli büdcə fondlarını mümkün həbslərdən və digər siyasi risklərdən qoruyacaq. Qızıl-valyuta ehtiyatlarının yüksək etibarlı borc öhdəliklərində yerləşdirilməsi üçün Mərkəzi Bankın mövcud infrastrukturuna əsaslanaraq, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının Maliyyə bazarları əməliyyatları departamenti yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının Maliyyə bazarları əməliyyatları departamenti Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının mərkəzi aparatının struktur bölməsidir. Departamentin əsas məqsədi Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasəti ilə müəyyən edilmiş istiqamətlər çərçivəsində daxili maliyyə bazarlarında əməliyyatların həyata keçirilməsi, Mərkəzi Bankın valyuta ehtiyatlarının idarə edilməsi üçün daxili maliyyə bazarlarında və xarici maliyyə bazarlarında hesablaşmaların aparılması, habelə maliyyə bazarlarının inkişafını dəstəkləməkdir (“Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının Maliyyə bazarlarında əməliyyatlar departamenti haqqında Əsasnamə”, 2020: s.2).

İnvestisiyaların idarə edilməsi üzrə mütəxəssislər Mərkəzi Bankın infrastrukturundan istifadə edərək büdcədənəknar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsinə cəlb edilə bilər.

Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının müasir mərhələsində büdcə prosesinin təkmilləşdirilməsi və xüsusilə büdcənin proqnozlaşdırılması dövlət büdcəsi siyasətinin prioritet istiqamətidir. Regionların və bələdiyyələrin uğurlu və davamlı inkişafı zərurəti uzunmüddətli nəticələrə əsaslanan büdcə tərtibini tələb edir. Fəaliyyətə əsaslanan büdcə tərtibi yalnız təkmilləşdirilməli və inkişaf etdirilməli olan proqram-məqsəd metodunun büdcə planlaşdırılmasında geniş tətbiqi ilə mümkündür. Büdcə sisteminin bütün səviyyələrində büdcə vəsaitlərinin formalaşması, bölüşdürülməsi prosesi həcmli və çoxmərhələlidir, dövlətin sosial, iqtisadi, maliyyə və digər fəaliyyətini əhatə edir. Təbii ki, bu proses koordinasiya və məqsədyönlü idarəetmə tələb edir. Büdcə sistemi büdcə mexanizmi vasitəsilə idarə olunur və onun ən mühüm elementi büdcə prosesi və büdcənin proqnozlaşdırılmasıdır.

“Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun Əsasnaməsi” fondların idarə edilməsi ilə bağlı aşağıdakıları müəyyən edir. Fondun operativ rəhbərliyini icraçı direktor həyata keçirir. Fondun icraçı direktoru: Fondun cari işini təşkil edir və ona rəhbərlik edir; maliyyə vəsaitlərinin istifadəsinə dair əsas istiqamətlərə (proqramlara) dair təkliflər hazırlayır və Müşahidə Şurasının rəyi alındıqdan sonra Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təsdiqinə təqdim edir; Fondun fəaliyyəti haqqında illik hesabat hazırlayır və Müşahidə Şurasının rəyi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edir. Fondun idarə edilməsi üçün xərclər smetasını hazırlayır və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təsdiqinə təqdim edir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin tapşırığına uyğun olaraq zəruri materialların hazırlanmasını təmin edir. Fondun fəaliyyətinə ümumi nəzarəti təmin etmək məqsədilə müvafiq dövlət qurumlarının nümayəndələrindən və digər şəxslərdən ibarət Müşahidə Şurası yaradılır. Müşahidə Şurasının üzvlərini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təsdiq edir. İdarəedici direktorun təqdimatı əsasında Müşahidə Şurası Fondun vəsaitlərindən istifadəyə dair əsas təlimatlara, onun fəaliyyəti haqqında illik hesabatına, habelə Fondun illik xərclər smetasının layihəsinə baxır və onlara rəy verir. Müşahidə Şurası zəruri hallarda, lakin ən azı üç ayda bir dəfə toplanır. Müşahidə Şurası icraçı direktorun və ya Müşahidə Şurasının yarısının təşəbbüsü ilə növbədənkənar toplana bilər və onun üzvlərinin fəaliyyəti könüllülük əsasında həyata keçirilir (“Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu haqqında Əsasnamə”, 2000-ci il 29 dekabr).

Büdcədənkənar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsinin müasir mexanizminin təhlilinin nəticələri vəsaitlərin idarə edilməsində problem və çatışmazlıqların mövcudluğunu və onun daha da təkmilləşdirilməsi ehtiyacını göstərir. Mövcud idarəetmə mexanizmini aşağıdakı istiqamətlərdə təkmilləşdirmək lazımdır:

- büdcənin asılılığını azaltmaq üçün əks-tsiklik büdcə siyasətini aparmaq, habelə bütün bazar gəlirlərini kreditləşdirməklə vəsaitlərin formalaşdırılması və istifadəsi zəruridir;

- investisiya icmasının və vətəndaşların Azərbaycanda büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının əməliyyatlarına inam səviyyəsini artırmaq üçün bu fondların fəaliyyətinin informasiya şəffaflığını artırmaq lazımdır;

- büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının vəsaitləri ilə əməliyyatların gəlirliliyini artırmaq üçün fondun idarə edilməsinin təşkilati strukturunu aydınlaşdırmaq lazımdır;

- strateji investisiya məqsədlərinə və vəzifələrinə nail olmaq üçün büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondları üçün uzunmüddətli investisiya strategiyasını hazırlamaq lazımdır.

3.2. Investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi məqsədilə büdcədənəkar fondların vəsaitlərindən səmərəli idarə edilməsi istiqamətləri

Büdcədənəkar fondların idarə edilməsi fondun portfel investisiyalarından ibarət hissəsi ilə eyni şəkildə həyata keçirilməlidir. Büdcədənəkar fondların inkişafı üçün xarici ölkələrdə tədqiqatçılar tərəfindən toplanmış infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsində müsbət təcrübədən yararlanmaq da vacibdir.

İnfrastruktur layihələrinə investisiya qoyuluşu sərmayə xatirinə edilməməlidir. Maliyyələşdirmədə prioritetlər dövlət vəsaitlərinin cüzi iştirak payı ilə geri qaytarıla bilən və gəlir gətirən layihələrə verilməlidir. Mütləq hər hansı bir layihəni maliyyələşdirərkən əldə edilməli olan son nəticə müəyyən edilməli və məqsədlərə çatmağa mane olan bütün risklər ölçülməlidir. Bu və ya digər infrastruktur layihəsini seçərkən, vəsaitlər başqa obyektlərə yerləşdirildiyi təqdirdə menecerin əldə edə biləcəyi alternativ gəliri də nəzərə almaq lazımdır (Александрович В.Е. 2015).

İnfrastruktur layihəsinin seçilməsi, ilk növbədə, büdcədənəkar fondların idarə edilməsi vətəndaş üçün maksimum faydalılığa əsaslanmalıdır. Belə layihələrə sərmayə yatırmaq bütün ölkə vətəndaşlarının rifahını maksimum dərəcədə artırmağa yönəlməli, vətəndaş faydalarını dərk edib xəbərdar olmalıdır. İnfrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsinin əsas faydası insan kapitalının və ya milli insan kapitalının məhsuldarlığının artırılması ola bilər. İnsan kapitalı geniş

mənada iqtisadiyyatın inkişafında intensiv məhsuldar amildir. Daha dar mənada insan kapitalı zəka, sağlamlıq, bilik və keyfiyyətli və məhsuldar əmək, eləcə də həyat keyfiyyətidir. İqtisadiyyatın nəqliyyat və telekommunikasiya sektoruna qoyulan investisiyalardan fərqli olaraq, insan kapitalının məhsuldarlığına ən çox birbaşa olaraq təhsil sistemində və səhiyyəyə qoyulan investisiyalar təsir edir. Bir tərəfdən, bəzi iqtisadçılar yazırlar ki, fondların vəsaitlər vətəndaşlar arasında ədalətli bölüşdürülməlidir. Digər tərəfdən, bu vəsaitlərin qənaət ediləcəyinə və israf edilməyəcəyinə zəmanət yoxdur. Bundan əlavə, yüksək səviyyədə korrupsiya və institusional inkişafdan məhrum olmaqla, irimiqyaslı layihələrə investisiyalar son dərəcə səmərəsiz ola bilər.

İnvestisiya istiqamətinin seçilməsi ilə bağlı yaranan müzakirələrə baxmayaraq, birmənalı şəkildə etiraf etmək lazımdır ki, sosial və ya ictimai infrastruktura investisiyalar müsbət ümumi gəlir gətirir və insan kapitalının məhsuldarlığını artırır. Sosial infrastruktura investisiyalar heç də həmişə mənfi gəlirlə nəticələnir. Parklara, istirahət zonalarına, idman komplekslərinə və hovuzlara investisiyalar müsbət pul axını yaradır. Dünyada bu investisiyaların kifayət qədər sərfəli olduğu bir çox nümunə var. ABŞ-da yüksək gəlirli layihələr qocalar evləri və perinatal mərkəzlərdir. Özəl institutlara, kolleclərə və universitet laboratoriyalarına investisiyalar bu obyektlər düzgün və effektiv idarə edildikdə gəlir gətirir. Təhsilə sərmayə qoyuluşu insan kapitalının formalaşması və deməli, onun məhsuldarlığı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Binalara qoyulan investisiyalar, məktəblərin, uşaq bağçalarının avadanlıqları, məktəb proqram təminatı bu mənada əsasdır. Təhsil investisiyaları gələcək üçün ən böyük iqtisadi potensiala malik gənclərə yönəldilməlidir.

İqtisadiyyatı təbii sərvətlərin istehsalı və ixracına əsaslanan ölkələrdə resurs gəlirlərinin qeyri-müəyyənliyi və qeyri-sabitliyi maliyyə idarəetmə siyasətində və büdcə planlaşdırılmasında çətinliklər yaradır və büdcə xərclərinin səviyyəsi resurs qiymətlərinin qeyri-sabitliyindən asılıdır. Büdcə hesabına yaranan bu vəziyyət özəl sektorda uzunmüddətli investisiya planlarının və hazırlanacaq qərarların qəbulunu çətinləşdirir. Bu səbəbdən hökumət xərcləri planlaşdırarkən resurs gəlirlərinin

dəyişkənliyini qorumaq üçün tədbirlər görməli və resurs gəlirlərinin yığılması və xərclənməsi üçün ən uyğun balansı müəyyən etməlidir.

Dövlət əhəmiyyətli ən mühüm layihələrin həyata keçirilməsi zamanı fondlardan investisiya layihələrinə yönləndirmələr həyata keçirilir. Bu layihələr büdcədən kənar vəsaitlərin cəlb edilməsi yolu ilə müxtəlif investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinə imkan verəcək.

İnvestisiya layihələri üçün resursların cəlb edilməsinin mövcud modeli cəlb edilmiş digər vəsaitlər, o cümlədən bank kreditləri, başqa təşkilatların kreditləri, tikintidə paylı iştirakdan əldə edilən vəsaitlər, səhm və istiqrazların buraxılışından əldə edilən vəsaitlər və digər vəsaitlərlə tamamlanır.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun gəlirlərinin artması, ölkənin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması sosial tədbirlərin həyata keçirilməsinə, əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə, maddi rifahın yaxşılaşdırılması istiqamətində mühüm və davamlı addımların atılmasına imkan verib. Bu gün ARDNF bu vəsaitləri səmərəli şəkildə idarə edir, ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı üçün mühüm layihələri maliyyələşdirir. Fond hazırda mühüm sosial-iqtisadi layihələri maliyyələşdirir və onların uğurla həyata keçirilməsi ölkənin ümumi inkişafına töhfə verir. ARDNF institusional formalaşması ilə yanaşı, ölkədə və beynəlxalq miqyasda tanınmış, aktivlərin idarə edilməsi və şəffaflıq baxımından öz təcrübəsini digər ölkələrlə bölüşməyə qadir quruma çevrilir. Ölkədə neft sektoru ilə yanaşı, infrastrukturun, eləcə də qeyri-neft sektorunun inkişafına xüsusi diqqət yetirilir.

ARDNF-nin vəsaitlərinin böyük hissəsinin xərclənməsi həm də onun yığımlarını məhdudlaşdırır və gələcək nəsillərə vəsaitlərin bölüşdürülməsi məqsədini şübhə altına alır. ARDNF-nin vəsaitlərinin idarə edilməsində bir sıra qanunlar, fərmanlar, qaydalar və s. rəhbər tutulur.

ARDNF-nin valyuta aktivlərinin bu qaydalara uyğun idarə edilməsi səmərəli idarəetmə ilə Fondun valyuta aktivlərinin davamlı şəkildə qorunması və artırılması, investisiya gəlirlərinin əldə edilməsi məqsədi daşıyır. İnvestisiya siyasəti ARDNF-nin investisiya portfelinin məqsədlərini, onun proqnozlaşdırılan həcmi, valyuta

strukturunu, vəsaitlərin strateji yerləşdirilməsini, hədəf gəlirliliyi (bençmark) və göstəriciləri toplusunu müəyyən edir. ARDNF-nin uzunmüddətli hədəflərinə uyğun olaraq, portfelin investisiya alətləri üzrə bölgüsü hər il nəzərdən keçirilir və təsdiqlənir (<https://www.oilfund.az/investments/information>,07.03.2022).

Şəkil 1: 2021-ci il dekabr ayına ARDNF-nin vəsaitləri və investisiya portfelinin müxtəlif aktivlər üzrə bölgüsü

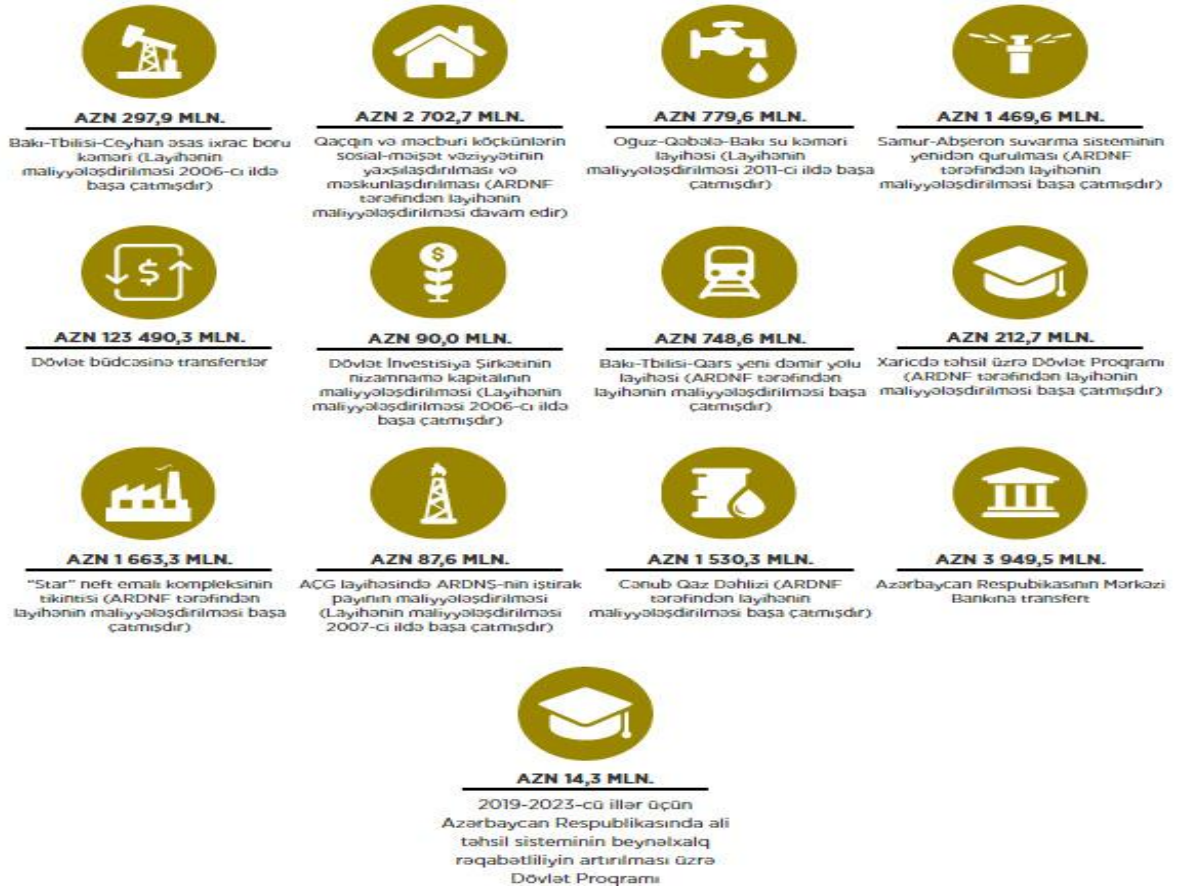

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu
<https://www.oilfund.az/investments/information>, (07.03.2022)

Hazırda fondun aktivləri 10-a yaxın valyutada saxlanılır. Əsas vəsait ABŞ dolları və avrodur, bəzi neft pulları hətta Koreya valyutasında saxlanılır. İlin əvvəlindən dollarla əmanətlər 9,4% artmış, avroya nisbətdə isə 8,5% azalmışdır. Rusiya rublu və Britaniya funt-sterlinqində olan əmanətlər də hər biri 0,3% azalmışdır. Fondada yerli valyutada 10 milyon manatdan bir qədər çox vəsait var. Vəsaitlərin böyük hissəsi istiqrazlarda, qalan hissəsi isə daşınmaz əmlakda və hər biri 12%-lə qızıl, həmçinin səhmlərdə saxlanılır. Koronavirusun ən böyük qurbanları səhmlər və daşınmaz əmlak olmuşdur. 2021-ci ilin sonunda fondun aktivlərinin 6,1 milyard dolları səhmlərdə olub, indi səhm 5,1 milyard dollara düşüb. Pulun 74%-ni saxlayan istiqrazlar və qızıl daha “möhkəmdir”. İstiqrazların 38%-ə qədəri 1 ilə qədər müddətə malikdir, 13%-ə qədəri 5 ildən artıq müddətə yerləşdirilmişdir.

ARDNF-nin investisiya layihələrini aşağıdakı kimi vermək olar:

Şəkil 2: ARDNF-nin investisiya layihələri (01.01.2022)

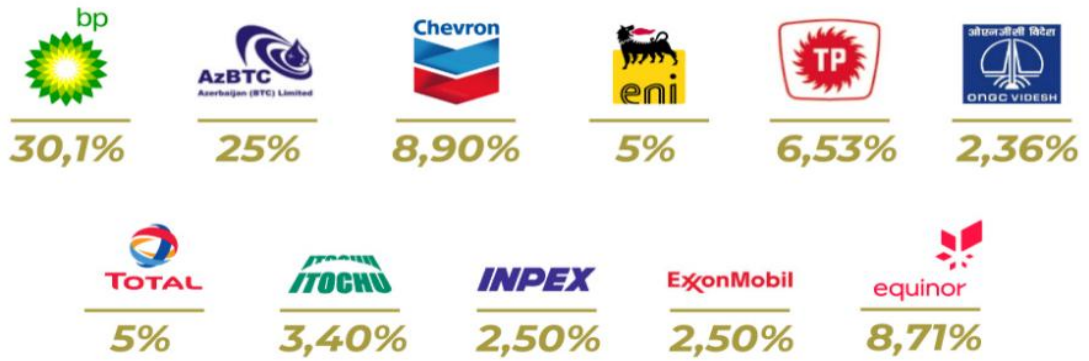
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu <https://www.oilfund.az/report-and-statistics/recent-figures>, (07.03.2022)

BTC layihəsi. Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda hasil edilən xam neftin dünya bazarına çıxışını təmin etmək üçün "Əsrin Müqaviləsi" çərçivəsində inşa edilən boru kəməridir. Qaz kəmərinin uzunluğu 1767 kilometrdir. Bunun 443 km-i Azərbaycan ərazisindən, 248 km-i Gürcüstan ərazisindən, 1076 km-i isə Türkiyə ərazisindən keçir. Boru kəmərinin ömrünün 40 il, orta məhsuldarlığının isə sutkada 1 milyon barel olacağı gözlənilir.

Azərbaycan dövləti adından Azərbaycan BTC Co. şirkətindəki səhmlərinin 80%-i Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinə məxsusdur. Bu pay Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu tərəfindən maliyyələşdirilib. Azərbaycan Respublikasının BTC layihəsində iştirakının təmin edilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, o cümlədən ölkənin

payının maliyyələşdirilməsi ilə bağlı məsələlərin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar prezident tərəfindən Fərman imzalanmışdır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri layihəsində Azərbaycan Respublikasının payının maliyyələşdirilməsinə 2002-2007-ci illər ərzində 298 milyon manat ayrılmışdır. ARDNF 2022-ci ildə layihəyə 297,9 milyon manat ayırmışdır (<https://www.oilfund.az/projects/1>,08.03.2022).

Şəkil 3: BTC layihəsinin iştirakçıları

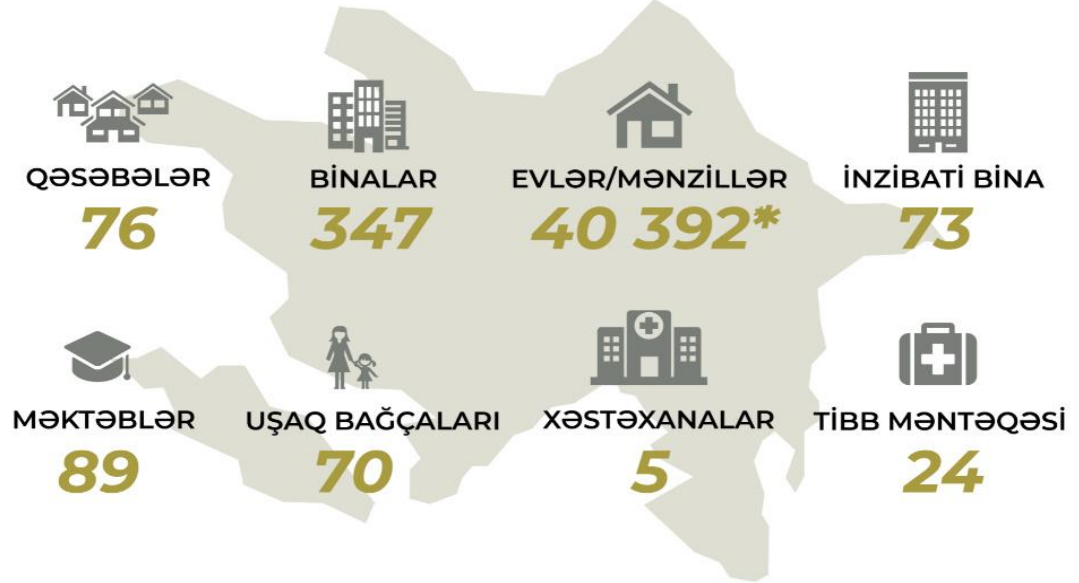

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu <https://www.oilfund.az/projects/1>, (08.03.2022)

BTC layihəsində Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) iştirakı üçün törəmə müəssisə olan AzBTC Co.-nu yaratdı. Şirkət layihədə iştirak edən neft şirkətlərinin konsorsiumu olan BTC Company-də 25% paya malikdir. AzBTC Co. şirkət də daxil olmaqla layihənin bütün iştirakçıları layihə dəyərinin 30%-ni öz vəsaitləri hesabına, qalan 70%-ni isə beynəlxalq maliyyə institutlarından, ixrac kredit təşkilatlarından və kommertiya banklarından alınan kreditlər hesabına maliyyələşdirirlər (<https://www.oilfund.az/projects/1>,08.03.2022).

2001-ci ildən Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində öz ərazilərindən didərgin düşmüş qaçqınların və məcburi köçkünlərin məskunlaşdırılması və vəziyyətinin yaxşılaşdırılması tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün vəsait ayırmışdır. 30 dekabr 2020-ci il tarixinə bu layihə çərçivəsində tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün Fondan cəmi 2 702,7 milyon manat, 2020-ci ildə isə 200 milyon manat ayrılıb (<https://www.oilfund.az/projects/2>,10.03.2022).

Şəkil 4: ARDNF-nin Qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və məskunlaşdırılması layihəsi (31.03.2021)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu <https://www.oilfund.az/projects/2>, (10.03.2022)

Qeyd edilən dövrdə Ağdam, Füzuli, Biləsuvar, Goranboy, Sabirabad, Ağcabədi, Beyləqan, Qəbələ, Şəmkir, Ağstafa, İsmayılı, İmişli, Göygöl, Bərdə, Oğuz, Şəki, Gədəbəy, Saatlı, Hacıqabul, Balakən, Qazax, Zaqatala, Tərtər , Göyçay, Ucar, Kürdəmir və Samux rayonları, Naxçıvan Muxtar Respublikası, Bakı, Gəncə, Mingəçevir, Sumqayıt, Yevlax, Şirvan şəhərləri, Pirallahı, Sabunçu və Bakının Abşeron və Binəqədi rayonları, həmçinin Mehdiabad, Ramanı, Müşfiqabad, Pırşağı, Masazır, Fatmayı, Kürdəxanı və Ümid qəsəbələrində qaçqın və məcburi köçkünlər üçün hündürmərtəbəli binaların, fərdi yaşayış evlərinin, sosial-mədəni, infrastruktur və digər obyektlərin tikintisi aparılmışdır.

“Şahdəniz qaz-kondensat yatağının ikinci mərhələsinin istismarı və Cənub Qaz Dəhlizinin yaradılması üzrə digər layihələrlə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 fevral 2014-cü il tarixli 287 nömrəli Sərəncamına uyğun olaraq Trans-Adriatik Boru Kəməri layihəsini genişləndirmək və s. üçün “Cənub Qaz Dəhlizi” QSC (Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti) yaradılmışdır.

2014-cü il aprelin 14-də ARDNF şirkətin dövlət bölməsinin birbaşa maliyyələşdirilməsi üçün İqtisadiyyat Nazirliyinin dövlət xəzinəsindəki müvafiq hesabına 51 milyon ABŞ dolları və ya 40 milyon manat vəsait köçürüb. Bu

Təlimata uyğun olaraq, ARDNF 2014-cü ildə Şirkətə ötürülən layihələrdə iştirakını maliyyələşdirmək üçün 2 trilyon 517,0 milyard ABŞ dolları məbləğində uzunmüddətli investisiya yatırmışdır. ARDNF-nin “Cənub Qaz Dəhlizi” QSC-nin (Cəmiyyət) nizamnamə kapitalında dövlət payının maliyyələşdirilməsi üzrə öhdəliklərini yerinə yetirdiyini nəzərə alaraq, bu layihə üzrə 2018-ci ildə həyata keçirilən ödənişlər ARDNF-nin büdcəsinə daxil edilməyib (<https://www.oilfund.az/projects/8>,12.03.2022).

“Azərbaycan Respublikası ali təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətliliyinin inkişafına dair 2019-2023-cü illər üçün Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 noyabr 2018-ci il tarixli 711 nömrəli Sərəncamının 4-cü bəndinə əsasən Dövlət Proqramının maliyyələşdirilməsi Neft Fondundan, beynəlxalq təşkilatlardan (fondlar hesabına) maliyyələşdirmə, göstərilən texniki və maliyyə yardımı, kreditlər və qrantlar, xarici və yerli hüquqi və fiziki şəxslərdən verilən ianələr və qanunvericiliklə qadağan olunmayan digər mənbələrdəndir.

Bu layihə üçün ARDNF-nin 2021-ci il büdcəsi 20,5 milyon manat təşkil edib. Dövlət Proqramı çərçivəsində Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 2021-ci il 30 dekabr tarixli müraciətinə əsasən, ARDNF Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyinin Xəzinədarlıqdakı müvafiq hesablarına vəsait ayırıb:

1. İdarəetmə Qrupunun 2020-2021-ci illər üçün təsdiq edilmiş xərcləri smeta üzrə 423,0 min manat (cari ildə 259,4 min manat);

2. Azərbaycan vətəndaşlarının xaricdə doktorantura təhsilinin maliyyələşdirilməsinə 4618,6 min manat (cari ildə 3751 min manat, ayrılan vəsait tələbələrin yaşayış, təhsil, viza, sığorta, qeydiyyat, ezamiyyə və bank xərclərinin ödənilməsinə yönəldilib);

3. 2020-2021-ci illərdə beynəlxalq ikili diplom proqramlarının həyata keçirilməsinin maliyyələşdirilməsinə 9271,2 min manat ayrılmışdır (2022-ci il 6199,2 min manat) (<https://www.oilfund.az/projects/12>,12.03.2022).

Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2022-ci il büdcəsinin xərcləri hissəsində layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün vəsaitlər nəzərdə tutulmuşdur. DSMF-nin

Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası arasında 2004-cü il 23 sentyabr tarixində imzalanmış “İnkişaf üçün Kredit Sazişi”nə əsasən “Pensiya və sosial təminat” layihəsi üzrə kreditin qaytarılması üçün 600 000 manat vəsaitin xərclənməsi nəzərdə tutulmuşdur.

İnvestisiya layihələrinin infrastruktur istiqrazlarının emissiyası yolu ilə maliyyələşdirilməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təklif olunan tədbirlər, o cümlədən bu investisiyaların institusional investorlar üçün cəlbediciliyinin artırılması tədbirləri xarici investorların iştirakına marağı artıracaq.

Ölkənin təsis qurumlarına regionun investisiya strategiyasının həyata keçirilməsi və iqtisadiyyatın maksimum şaxələndirilməsi məqsədinə nail olmaq üçün büdcədənəkar fondların vəsaitlərini investisiya etmək imkanı verilməlidir. Eyni zamanda, regionun prioritet xərclərini təmin etmək üçün büdcədənəkar fondların normativ məbləğdə vəsaiti yenə də ehtiyatda saxlanmalıdır. Normadan artıq vəsait isə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi baxımından prioritet layihələrə investisiya yönəldilməlidir. İnvestisiya siyasətində prioritet dövlət infrastrukturunun və enerji obyektlərinin tikintisinə özəl investisiyaların cəlb edilməsidir. Büdcədənəkar fondlardan infraqstruktura investisiyalar özəl investorlar üçün layihələrin cəlbediciliyini artırır. Eyni zamanda, resursa əsaslanan müəssisələrin iqtisadiyyatının artımı üçün mühüm katalizator təkcə region üçün əsas sənaye sahələrinin deyil, həm də ticarətin, ağac emalının inkişafı, o cümlədən sənaye müəssisələrinin yaradılması olacaq.

Regionlarda dövlət-özəl tərəfdaşlıq çərçivəsində investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi, infrastruktur istiqrazlarının buraxılması və ya kreditlərin verilməsinə təminatların verilməsi və faiz dərəcələrinin subsidiyalaşdırılması yolu ilə bu sahələrin inkişafına büdcədənəkar fondların vəsaitləri yönəldilməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondları vəsaitlərin xüsusi formasıdır. Onların yaradılmasında əsas məqsəd mümkün qədər çox vəsait cəlb etmək və onları sosial-iqtisadi problemlərin həllinə yönəltməkdir. Büdcədənəkar və məqsədli büdcə vəsaitləri dövlətin mülkiyyətindədir və onlardan qanunla nəzərdə tutulmuş məqsədlərdən başqa məqsədlər üçün istifadə edilməsi qəti qadağandır. Onu büdcə kimi xərcləmək, hər hansı məqsədə yönəltmək də qadağandır. Dissertasiya işi büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının idarə olunmasında məqsədyönlülük prinsiplərinin tətbiqinin zəruriliyini nümayiş etdirir. Burada vəsaitlər yalnız qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmağa, büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının yaradılması problemlərinin həllinə yönəldilməlidir. Büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının yaradılması və istifadəsi prinsiplərinin müəyyən edilməsi nəzarətin dəqiqləşdirilməsi və yaradılmasının məqsədlərini elmi cəhətdən yoxlamağa və dəqiqləşdirməyə, habelə onların uğurunun qiymətləndirilməsi meyarlarını və göstəricilərini müəyyən etməyə imkan vermişdir.

Büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsi mexanizminin məzmunu müvafiq sosial nailiyyətlərə nail olmaq üçün büdcədənəkar və məqsədli büdcə vəsaitlərinin bölüşdürülməsi və istifadəsi üzrə idarəetmə qərarlarının qəbulu üçün qanunla müəyyən edilmiş üsulların məcmusu kimi müəyyən edilir və izah edilir. Dissertasiyanın hazırlanmasına uyğun olaraq aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

1. Büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondları ilə işləmək bir çox üstünlüklərə malikdir. Bu üstünlüklərə aşağıdakılar daxildir: birincisi, fondların fəaliyyətinin müxtəlifliyi. İqtisadi qeyri-sabitlik və büdcə kəsirləri şəraitində xüsusi tədbirlər müntəzəm olaraq büdcədənəkar vəsaitlər hesabına maliyyələşdirilir.

2. İkinci üstünlük ondan ibarətdir ki, büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondları büdcədən daha tez doldurulur, müsbət saldo olduqda büdcəyə kreditor rolunu oynamağa imkan verir. Büdcədənəkar dövlət sosial fondları mövcud

qanunvericiliyə uyğun olaraq qanunvericilik orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş vəsaitlər haqqında qaydalara və ya icra hakimiyyəti orqanlarının təsdiq etdiyi qaydalara uyğun fəaliyyət göstərir.

3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun vəsaitləri bir neçə mənbədən ibarətdir: hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası tərəfindən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlir; bonuslar, karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar investirlər tərəfindən həyata keçirilən müvafiq ödəmələr, dividendlər, neft və qazın Azərbaycan ərazisindən nəqlindən əldə edilən gəlirlər, qrantlar və digər əvəzsiz yardımlar.

4. Son illər Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Dövlət Sosial Müdafiə Fondu ölkəmizdə pensiyaçıların sosial müdafiəsini gücləndirməklə yanaşı, pensiya islahatı siyasətini də uğurla həyata keçirir. Fondun gəlir və xərclər smetasının icrasının təmin edilməsi, sığorta-pensiya sisteminin təkmilləşdirilməsi və pensiyaçıların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi Fondun əsas fəaliyyət istiqamətlərindəndir. İşsizlikdən sığorta fondunun vəsaitlərinin idarə edilməsi mexanizmləri müəyyən edilməmişdir. ABŞ, Böyük Britaniya, Almaniya, Belçika və Türkiyə də daxil olmaqla əksər ölkələrdə fondlar maliyyə bazarlarında müxtəlif maliyyə alətlərindən istifadə edərək bu fondları idarə edir və gəlir əldə edirlər. Bu hüququn olmaması İşsizlikdən sığorta fondunun diversifikasiyası və gəlirlərin səmərəsiz idarə olunması ilə nəticələnir ki, bu da maliyyə resurslarını məhdudlaşdırır.

5. ARDNF tərəfindən maliyyələşdirilən iki mühüm layihə mövcuddur: 1) Ermənistan Respublikasının etnik təmizləmə və təcavüz siyasəti nəticəsində öz doğma yurdlarından didərgin düşmüş qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması; 2) Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri layihəsində Azərbaycan Respublikasının payının maliyyələşdirilməsi.

6. Dövlət büdcəsindən və büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar fondlarından subsidiyalar hesabına dövlət büdcəsinə büdcə təşkilatlarının pullu xidmətlərindən daxilolmalarının əvvəlki ildəkindən çox olması dəstək kimi qiymətləndirilir.

Büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsi sisteminin inkişafının əsas istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Dissertasiya işinə uyğun olaraq büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarının səmərəli idarə olunması üçün aşağıdakı təkliflər irəli sürülüb:

1. Nəticəyönümlü büdcələşdirmənin üstünlüklərini reallaşdırmaq üçün təkcə büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarının əsas idarəçilərinin deyil, həm də büdcə xidmətlərinin birbaşa göstərilməsinin yekun sosial əhəmiyyətli nəticələrini xarakterizə edən obyektiv göstəricilərə malik olmaq lazımdır.

2. Büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsinin ən mühüm vasitəsi büdcənin idarə edilməsinin proqram-məqsədli metodlarının işlənilib hazırlanması, müəyyən edilmiş mexanizmlərin yaradılması və onların büdcə prosesinə inteqrasiyasıdır.

3. Büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondu vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyinin artırılması üzrə təklif olunan tədbirlər dövlət maliyyə idarəçiliyi sisteminin uzunmüddətli əsaslarının fəaliyyət göstərməsinə və inkişafına şərait yaradacaqdır.

4. “Azərbaycan Respublikasının sığorta-pensiya sisteminin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” DSMF ilə müəyyən edilmiş islahatlar üzrə davam etdiriləcək. Bu çərçivədə Tədbirlər Planı hazırlanıb və hesab olunur ki, islahatların davamı olaraq pensiya təminatının avtomatlaşdırılması, daxili nəzarətin ictimai nəzarətlə əvəzlənməsi və insan amilinin rolunun minimuma endirilməsi istiqamətində işlərin genişləndirilməsi nəzərdə tutulub.

5. Alınan nəticələr və tövsiyələr büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarının operativ və strateji idarə edilməsini həyata keçirməyə, idarəetmənin təşkilati strukturunu dəqiqləşdirməyə və büdcədən kənar və məqsədli büdcə fondlarının fəaliyyətini müəyyən edilmiş qaydada müəyyən etməyə imkan verəcəkdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Avtomobil yolları” Məqsədli Büdcə Fondunun vəsaitinin ölkə ərazisində ümumi istifadədə olan respublika və yerli əhəmiyyətli avtomobil yollarının saxlanması və təmiri üçün xərclənməsi Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı 2007, 25 yanvar.

2. “Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin tərkibində “Avtomobil yolları” Məqsədli Büdcə Fondunun yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 2006, 12 dekabr.

3. “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu haqqında Əsasnamə”, 29 dekabr 2000-ci il.

4. “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 1999.

5. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2022-ci il büdcəsinin layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının rəyi, Bakı, 2021, 31 səh.

6. “Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondu haqqında Əsasnamə”, 24 iyun 2016-cı il.

7. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi, 1 fevral 1999.

8. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 12 noyabr 1995.

9. “Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının Maliyyə bazarlarında əməliyyatlar departamenti haqqında Əsasnamə”, 2020, 6 səh.

10. “Azərbaycan Respublikasının 2022-ci il dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2021.

11. Azərbaycan Respublikasının 2022-ci il dövlət büdcəsi layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının rəyi, Bakı, 2021, 97 səh.

12. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 2 iyul 2002-ci il.

13. “Dövlət büdcəsinin tərtibi və icrası Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, Bakı şəhəri, 24 may 2004-cü il.

14. “Dövlət sosial müdafiə fondunun 2022-ci il büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2021.

15. Dövlət sosial müdafiə fondunun 2022-ci il büdcəsi layihəsinə Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatasının rəyi, Bakı, 2021, 51 səh.

16. “İşsizlikdən sığorta fondunun 2022-ci il büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2021.

17. İşsizlikdən sığorta fondunun 2022-ci il büdcəsi layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının rəyi, Bakı, 2021, 28 səh.

18. “İşsizlikdən sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 30 iyun 2017-ci il.

19. “Sosial sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 18 fevral 1997-ci il.

20. Babazadə İ.V. “Dövlət büdcəsinin xərcləri üzrə nəzarətin təşkilinin beynəlxalq təcrübəsi”, Azərbaycanın Vergi Jurnalı, 2019, № 1(138), səh.71-84.

21. Bədəlov Ş.Ş., Məhərrəmov R.B., Qurbanov F.Ə. (2003), Büdcə sistemi, Dərslik, Bakı, Elm, 409 səh.

22. Cihan B., Süleymanov E.B. (2013), Dövlət maliyyəsi, Bakı, Qafqaz Universiteti nəşri, 324 səh.

23. Ələkbərov Ə.Ə. (2007), Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin tənzimlənməsi (monoqrafiya), Bakı, Elm, 449 səh.

24. Həsənli M.X., Mehdiyeva L.T., Həsənova A.İ., Qurbanova T.T. (2006), Maliyyə, Bakı Biznes Universiteti, 168 səh.

25. Xankişiyev B.A. (2002), Büdcə prosesi və büdcə təsnifatı, Bakı, Azərənəşr, 81 səh.

26. Kəlbiyev Y.A. (2005), Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri (monoqrafiya), Bakı, Elm, 468 səh.

27. Məhərrəmov R.B. “Avtomobil yolları” Məqsədli Bütçə Fondu və onun maliyyələşdirilməsi mənbələri”, Vergi xəbərləri, 2007, № 5, səh.28-37.

28. Novruzov N.A., Hüseynov X.Ə. (2007), Maliyyə, Ali məktəblər üçün dərslik, Bakı, Kooperasiya, 464 səh.

29. Novruzov N.A., İbrahimov E.Ə. (2012), Bütçə sistemi, Bakı, Adiloğlu, 472 səh.

30. Sadıqov M.M., Məmmədov S.M. (2010), Maliyyə, Dərslik, Gəncə, ADAU nəşri, 568 səh.

31. Vəliyev Z.T. (2006), Dövlət büdcəsi, Bakı, Ziya+, 216 səh.

İngilis dilində

1. OECD Journal on Budgeting, 2006, Volume 6, No. 4, 152 p.

Türk dilində

1. Mehmet Çağrı G. İsa B. “Bütçe Dışı Fonlar Üzerine Bir Değerlendirme: Türkiye Ekonomisi Örneği”, Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları, Kocaeli Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2017, s.185-197.

Rus dilində

1. Азизова И.А. (2010), Бюджетирование, ориентированное на результат, Ташкент, infoCOM.UZ, 144 стр.

2. Алборова О.К. (2004), Совершенствование системы государственного бюджетного контроля: дис. ... канд. экон. наук., Краснодар, 157 стр.

3. Александрович В.Е. (2015), Повышение эффективности управления суверенными фондами в Российской Федерации, Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации, Москва, 191 стр.

4. Белоножко М.Л. (2014), Государственные и муниципальные финансы: учебник. М.Л. Скифская. СПб, ИЦ “Интермедия”. 208 стр.

5. Болтинова О.В. “Бюджет основополагающая категория бюджетного права. Актуальные проблемы российского права”, 2017, № 10, стр.51-57.

6. Бурцев В.В. (2002), Организация системы государственного финансового контроля в РФ: Теория и практика: монография. М., «Дашков и К», 495 стр.

7. Гурвич Е.Т. “Циклические свойства бюджетной политики в нефтедобывающих странах”/ Е. Т. Гурвич, Е.С. Вакуленко, П.А. Кривенко // Вопросы экономики, 2009, №2, С. 51-70.

8. Ермасова Н.Б. (2009), Финансы, конспект лекций, М. Юрайт. 169 стр.

9. Карпов, Э.С. (2016), Бюджетный контроль в Российской Федерации: монография. Карпов Э.С. Москва. Ниц Инфрам, 139 стр.

10. Керимли Н.И. “Правовое регулирование внебюджетных фондов и их место в финансовой системе”, Экономические И Юридические Науки. Финансы и налогообложение, 2016, № 6, стр.130-134.

11. Кокинз Г. (2007), Управление результативностью: как преодолеть разрыв между объявленной стратегией и реальными процессами: монография. Г. Кокинз. перевод с английского П. Тимофеева. Москва. Альпина Бизнес Букс, 316 стр.

12. Лагутин И.Б. “К вопросу о критериях оценки эффективности деятельности контрольно-счетных органов в Российской Федерации”. Право и экономика, 2013, № 6, стр.62-69.

13. Ляпцев С.А., Степанова Н.Р. “Целевые бюджетные и внебюджетные фонды”, Фундаментальные исследования, 2014, № 12 (часть 11), стр.2420-2424.

14. Мельникова Н. А. (2018), Основные направления по совершенствованию бюджетной и налоговой политики Республики Беларусь Минск, БГУ, Экономический фак., Каф. корпоративных финансов. Минск. БГУ, 101 стр. 2 стр.

15. Ногина О.А. “Правовая природа страховых взносов в государственные внебюджетные фонды, история и новеллы правового регулирования”. О.А. Ногина Закон, 2010, № 4, стр.4-9.

16. Ожегов С.И. (2011), Способ - действие или система действий, применяемые при исполнении какой-нибудь работы, при осуществлении чего-нибудь. См. Толковый словарь русского языка, М., 630 стр.

17. Сафронова Е.С. (2020), Формирование и развитие системы оценки эффективности управления местными бюджетами, Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации, Москва, 200 стр.

18. Соколова, Э.Д. (2006), Правовые основы финансовой системы России. Э.Д. Соколова; отв. ред. Е.Ю. Грачева. М. Юриспруденция, 149 стр.

Internet resurslari

1. <http://www.maliyye.gov.az/>,2022
2. <https://www.oilfund.az/>,2022
3. <https://www.sosial.gov.az/>,2022
4. <https://sai.gov.az/filter?type=rey>,2022

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Səmərəlilik anlayışının müasir təsnifatları.....	22
Cədvəl 2: Büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının idarə edilməsinin səmərəliliyinin meyarları və qiymətləndirmə xüsusiyyətləri.....	27
Cədvəl 3: İcmal büdcənin gəlirlərində və xərclərində büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının göstəriciləri, 2020-2021-ci illər, mln. manatla.....	40
Cədvəl 4: ARDNF-nin 2018-2022-ci illər üzrə gəlir mənbələri, mln. manatla.....	44
Cədvəl 5: ARDNF-nin 2018-2022-ci illər üzrə xərc istiqamətləri, mln. manatla.....	45
Cədvəl 6: DSMF-nin 2018-2022-ci il üzrə gəlir mənbələri, mln. manatla.....	47
Cədvəl 7: DSMF-nin 2018-2022-ci il üzrə xərc istiqamətləri, mln. manatla.....	48
Cədvəl 8: İşsizlikdən sığorta fondunun 2018-2022-ci il üzrə gəlir mənbələri, mln. manatla.....	50
Cədvəl 9: İşsizlikdən sığorta fondunun 2018-2022-ci il üzrə xərc istiqamətləri, mln. manatla.....	51
Cədvəl 10: Avtomobil Yolları Məqsədli Büdcə Fondunun 2018-2022-ci illər üzrə gəlirləri və xərcləri, mln. manatla.....	53

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: 2021-ci il dekabr ayına ARDNF-nin vəsaitləri və investisiya portfelinin müxtəlif aktivlər üzrə bölgüsü.....	66
Şəkil 2: ARDNF-nin investisiya layihələri (01.01.2022).....	67
Şəkil 3: BTC layihəsinin iştirakçıları.....	68
Şəkil 4: ARDNF-nin Qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və məskunlaşdırılması layihəsi (31.03.2021).....	69

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: İcmal büdcənin gəlirlərində büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının xüsusi çəkisi, 2020-2021-ci il, %-lə.....	41
Qrafik 2: İcmal büdcənin xərclərində büdcədənəkar və məqsədli büdcə fondlarının xüsusi çəkisi, 2020-2021-ci il, %-lə.....	42
Qrafik 3: ARDNF-nin 2018-2022-ci illər üzrə gəlirləri və xərcləri, mln. manatla.....	46
Qrafik 4: DSMF-nin 2018-2022-ci il üzrə gəlirləri və xərcləri, mln. manatla.....	49
Qrafik 5: İşsizlikdən sığorta fondunun 2018-2022-ci illər üzrə gəlir və xərcləri, mln. manatla.....	52
Qrafik 6: Avtomobil Yolları Məqsədli Büdcə Fondunun 2018-2022-ci illər üzrə gəlirləri və xərcləri, mln. manatla.....	54

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Bütçədənkənar fondların müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə təsnifi.....	13
Sxem 2: Bütçə menecmentinin təkmilləşdirilmə istiqamətlərinin sxematik təsviri.....	24
Sxem 3: İcmal bütçənin strukturu.....	32